

UDK 949.711.5(049.3)

929 Malcolm, N.

Pregledni članak

Primijeno: 2.10.1999.

U povodu knjige Noela Malcolma "Kosovo. A Short History"

ZEF MIRDITA

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor kritički raščlanjuje djelo Noela Malcolma "Kosovo. A Short History" (Macmillan, London 1998, 492 str.) o povijesti Kosova i naroda na njegovom području.

Za razliku od mnogih knjiga i radova, posvećenih prošlosti i sadašnjosti Kosova koje su se pojavile na Zapadu u izdanju srpskih autora, ali i zapadnih, napisanih pod snažnim utjecajem srpske historiografije, ova knjiga Noela Malcolma *Kosovo. Kratka povijest*, zasigurno će zauzeti iznimno mjesto u znanstvenim, a rekao bih, i u političkim krugovima. Uostalom, kao što će se vidjeti, djelo je ponajprije njima i namijenjeno. Autor je ovom knjigom zapravo htio protumčiti zapadnim političarima i moćnicima stvarne uzroke krvavih događaja koji su se dogodili na prostorima bivše Jugoslavije, a osobito na Kosovu.

Premda je njegovo djelo *Bosna. Kratka povijest*¹ na Zapadu izazvala pohvale, ali i bijes srpskih povjesničara i kritički odnos nekih hrvatskih povjesničara, on je tim djelom pokazao da dobro pozna prošlost i mentalitet naroda balkanskog podneblja. Istina, kao što se vidi iz popisa literature i izvora pisano je na osnovi arhivskog materijala Venecije, Bologne, Rima, Vatikana, Beča, Zagreba, Washingtona, Tirane, Firenze, Pariza, Londona, Oxforda, ali ne i po srpskim arhivima, "jer ih - kaže - naprosto za to razdoblje (17. stoljeća) nema. Nije postojala srpska institucija koja je skupljala srpske dokumente 17. stoljeća. Srpska pravoslavna crkva (=SPC) također nema nikakav povijesni, opći arhiv. Ima 150 srednjovjekovnih rukopisa, ali su to liturgijski, a ne povijesni tekstovi. Nakon uspostave metropolija u Karlovcima, a to je bilo nakon velike seobe, prikupili su malo dokumenata, ali to ne možemo zvati

¹ Noel Malcolm, *Bosnia A Short History*, Macmillan, London 1994 ; *Povijest Bosne. Kratki pregled. Erasmus - svjedočanstva*. Zagreb - Sarajevo 1995.

arhivom. Nakon toga imate arhiv koji se ustanovio u 19. stoljeću, a u 20. stoljeću i SPC ima opći, administrativni arhiv."²

No, neovisno o tome, analizi sadržaja knjige, pristupio sam po onoj latinskoj *non quis, sed quid?* Čitajući ovo djelo pojavljivale su se i neke sumnje u neke autorove zaključke. To je i logično. Uostalom, intelektualna sumnja, je ne samo potrebna nego i opravdana, ako je dobronamjerna.

Nakon što se pročita djelo N. Malcolma, *Kosovo. Kratka povijest* u kojem je obuhvaćeno razdoblje od kasne antike³ pa sve do 1997. godine, jasno je da su autorovi interesi čisto intelektualnog i znanstvenog karaktera s ciljem da se već jednom znanstvenoj, kulturnoj i političkoj javnosti predstavi prošlost ovoga područja, rasterećena od kontroverzne balkanske historiografije šoviniističkog mentaliteta⁴.

Djelu prethodi *Zahvalnica* (IX-X) svima koji su mu pomogli savjetima ili literaturom, ali i onima koji su mu osigurali stipendiju Zaklade Altistaira Hornea za razdoblje 1995.-1996. kako bi mogao dovršiti knjigu. Zatim slijedi devet povijesnih karata (XIII-XXI), *Predgovor* (XXIII-XXXII) te 17 poglavlja u kojima je obuhvaćena cijela povijest Kosova (1-356), *bilješke* (357-427), *Rječnik* (428-430), *popis rukopisa* (431-434), *popis bibliografije i kratica* (435-473) i *Indeks* (474-492).

Neovisno o činjenici što je svako poglavlje jedna posebna zaokružena cjelina, ipak ću se u ovom izlaganju osvrnuti na neke probleme koji su meni bliski, a koje je autor prikazao na način s kojim se ne mogu složiti.

U dijelu svoga *Uvoda* autor ističe i razloge zbog kojih je potrebno napisati povijest Kosova. Po njemu postoje nekoliko razloga: 1. kosovsko je područje jedna od raskrsnica kultura Jugoistočne Europe; 2. To je značajno područje na kojem su opstali albanski i rumunjski (sic!, valjda aromunski, Z.M.) jezik; 3. ono je bilo središnje područje Osmanskog carstva i 4. to je područje na kojem je nastao i razvijao se suvremeni nacionalni albanski pokret (XXXIV-XXXV).

Već se iz navedenog vidi značenje same knjige koja će zasigurno biti pokuđena i pohvaljena, ali ne i odbačena. Uostalom, i autor je pri pisanju ove knjige bio svijestan da se nalazi između dviju "istina" kada je riječ o prošlosti i sadašnjosti Kosova: srpske, koja Kosovo smatra kolijevkom srpstva⁵ i one

² *Globus*, 15. svibnja 1998., 47.

³ Šteta što o prapovjesnom razdoblju Kosova nije ništa rekao, iako je područje Kosova toga razdoblja veoma zanimljivo ali i bogato raznim arheološkim nalazištima. (v. Zef Mirdita, *Kosovo od prapovijesti do kasne antike*, u: *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu*, vol. 11-12/1994.-1995., Zagreb, 1997., 167.-178.

⁴ Djelo je izišlo i na albanskom jeziku u prijevodu prof. dr. Abdullaha Kajrakdija pod naslovom: Noel Malcolm, *Kosova. Një histori e shkurtër*. "Koha" Prishtinë 1998. Na žalost, prijevod je veoma loš. To je uočio i gosp. N. Malcolm, o čemu mi je i pisao.

⁵ D. Bogdanović, *Knjiga o Kosovu*, Beograd 1985; *Zadužbine Kosova*, Prizren - Beograd 1987; *Kosovo i Metohija u srpskoj istoriji*, Beograd 1989; *Kosovo. Prošlost i sadašnjost*, Beograd 1989; Dušan T. Bataković, *The Kosovo Chronicles*, Beograd 1992.

albanske koja također smatra da je Kosovo kolijevka albanstva.⁶ Zbog ovakvih suprotstavljenih stajališta mislim da se treba držati autorovih mišljenja, kojima je zapravo pokazao svoju intelektualnu hrabrost, ali i moral jednog vrhunskog znanstvenika. Neovisno o tome hoćemo li se u svemu složiti ili ne, nastojat ću što vjernije iznijeti njegova mišljenja, pa i u polemičnom tonu.⁷

U prvom poglavlju: *Orijentacija: mjesta, imena i narodi (1-21)* Malcolm iznosi činjenicu da je Kosovo zapadnjacima bilo nepoznato. I ako su bilo što znali onda su to bili samo putni pravci. I zbog toga su geografske karte Kosova, tiskane u Europi, bile pune pogrešaka. Razlog takvom stanju je svakako politički, a javlja se kao posljedica duge osmanske vladavine nad ovim područjem, osobito njezina zadnjeg razdoblja koje je obilježeno mnogobrojnim ustancima, ali i represalijama osmanske vlasti (1). A što se tiče sadašnjih granica koje se ne podudaraju s etničkim, one su, tvrdi autor, samo rezultat političkih odluka nakon 1945. godine koje nisu uzimale u obzir činjenicu da Kosovo s fizičkog stajališta čini jedinstvenu cijelinu (1). Glede samog naziva Kosovo i Metohija, od 1945. do 1968. godine Kosmet, autor smatra da su to tradicionalna (sic!) imena što je i razlog mnogih polemika i nesporazuma između Srba i Albanaca. Albanci, naime, zapadni dio Kosova zovu Rrafshi i Dukagjinit (Rafši i Dukadinit- Dukadinska ravnica) prema imenu srednjovjekovne feudalne albanske obitelji čije se područje pružalo duboko u sjevernu Albaniju. Srbi, pak, taj dio zovu Metohija prema imanima pravoslavnih manastira. Prvi put se naziv Kosovo upotrebljava u djelima o Kosovskoj bici 1389. godine; dotad su latinski kroničari to područje nazivali *campus merulae* (3), tj. Kosovo polje. Za osvajače je to područje bilo veoma značajno, jer vladar Kosova kontrolira strateške ulaze u Bosnu i Sjevernu Albaniju, a samim time zatvara vezu između Srbije i Egejske Makedonije. U tom smislu treba shvatiti sve strateške planove velikih vojni koje su se vodile na području Jugoistočne Europe, pa i same Kosovske bitke od 1389. i onu manje poznatu od 1448. godine (8), ali i onih novovjekovnih.

Autor nadalje govori i o razlikama među Albancima a ponajprije geografskim. Na sjeveru žive Gegi koji su većinski narod i u koje ulaze i Kosovari dok su Toske na jugu. Granica im je rijeka Shkumbini (Škumbini) koja prolazi kroz središnji dio Albanije; zatim su tu dijalektalne jezične razlike te vjerske: većinski dio je muslimanske vjere - suniti i šiiti u obliku bektasizma, a kršćanski dio čini 15% pravoslavaca i 10 do 12% katolika⁸

⁶ Hamit Kokolari, *Kosova djepi i shqiptarizmit* (Kosovo kolijevka albanstva), Tiranë 1943; *The Truth on Kosova*. The Academy of Sciences of the Republic of Albania, Institut of History. Encyclopaedia Publishing House, Tirana 1993; *Platformë për zgjidhjen e çështjes kombëtare shqiptare* (Platforma za rješavanje albanskog nacionalnog pitanja). Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë 1998.

⁷ Hrvatsku intelektualnu i kulturnu javnost o ovom djelu izvjestio je politički tajnik Liberalne stranke, dakako u jednom publicističkom stilu, Božo Kovačević, pod naslovom: "Kosovo, neprolazna tema", u *Vijencu* 24. rujna 1998., br. 122/VI., 24.-25.

⁸ Treba reći da su te brojke veoma diskutabilne, jer od 1938. godine u Albaniji pri popisu stanovništva ne postoji rubrika vjerske pripadnosti.

U drugom poglavlju autor raspravlja *O problemu podrijetla Srba, Albanaca i Vlaha na Kosovu* (22-40). Poznato je da je pitanje etnogeneze sva-kog naroda, a ne samo ova tri navedena, vrlo složen i dugotrajan proces koji sadrži elemente integracije i dezintegracije.⁹ Autor, suočen s činjenicom mistificiranja tog problema u balkanskim historiografijama, koja polaze od načela prvodošlosti, odnosno da su doseljeni narodi na ovo područje došli kao jedinstvena cijelina, prelazeći iz mjesta u mjesto, a da pri tome nisu promijenili etnoidentitet, odlučno odbija. Naime, takav način razmišljanja za autora je neznanstven. Pa tako pojam "Srbin" iz VI. stoljeća ne može se poistovjetiti s onim iz XVI. st. Prihvatanje takvog poistovjećivanja bila bi glupost (22).

Raspravljajući o dolasku Srba na Kosovo, vidi se da je autor pod utjecajem određene literature (361, bilj. 4). Bez obzira na to, on ipak tvrdi da su prije njih došli Goti i da su Srbi živjeli u zajednici s nekim iranskim plemenima. Naime, imenice *Hrvat* i *Srbin* su iranskog podrijetla.⁽²³⁾ Tu treba istaknuti da bizantska historiografija za VII.-VIII. st. nema podataka o bizantskom Balkanu tog vremena. I sve što se do sad pisalo o doseljenu južnoslavenskih plemena, pisano je na osnovu podataka djela Konstantina VII. Porfirogeneta. A to je djelo pisano pristrano, ono je više "panegirik negoli trijezna povijest", nepouzđano i politička.¹⁰ Uz to, zanimljivo je da se nitko od povjesničara, koji se bave ovim razdobljem, pa ni Malcolm, nije osvrnuo na dijakroničnost podataka pisanih izvora i onih arheoloških i numizmatičkih, što je veoma značajno za utvrđivanje načina i vremena naseljavanja južnoslavenskih plemena na današnjim područjima.¹¹ Dolazak tih plemena vremenski je trajao veoma dugo, a nisu bila na cijelom području podjednako prisutna. Inače, kako shvatiti činjenicu da su prvi arheološki podaci slavenskog podrijetla na području Kosova tek od X. st.,¹² a na području Pečke patrijaršije tek od XII. st.¹³ Iz navedenoga je razumljiva konstatacija P. Lemerlea kada, govoreći o pisanim izvorima koji se odnose na dolazak Slavena na Balkan, kaže da su rijetki, a arheološki je materijal *disparate, fragmentaire*.¹⁴ Malcolm smatra da je prisutnost Slavena na Kosovu u to doba veoma slaba. I još je

⁹ *Studien zur Ethnogenese*. Abhandlungen der Rheinisch-westfälischen Akademie der Wissenschaften Band 72. Westdeutscher Verlag, Opladen 1985.

¹⁰ Franjo Rački, *Scriptores rerum croaticarum pred XII. stoljećem*, u: Rad JAZU LI/1880, str. 152-164.; T.C. Lounghis, *L'historiographie de l'époque Macédonienne et la domination byzantine sur les peuples du Sud-est Européen d'après les traités de paix du IXe siècle*, u: *Balkan Studies*, 21/1, Thessaloniki 1980, 79-81. (Dalje: BSt.)

¹¹ J. Karayannopoulos, *Zur Frage der Slawensiedlungen auf dem Pelopones*, u: *Revue des études du Sud-est Européennes* IX/3 (1971), 443-460; M. Čorović-Ljubinković, *Les Slaves du centrbalkanique du VIe au IXe siècle*, u: *Balcanoslavica*. Centre des recherches scientifiques de la culture des anciens Slaves. Prilep. Association des sociétés archéologique de Yougoslavie. Beograd I/1972, 43-58.

¹² Vojislav Jovanović - Ljiljana Vuksanović - Nikola Berić, *New Findes from the Slavic necropolis at Matičane near Priština*, u: *Balcanoslavica* I/1972, str. 107-111.

¹³ Zef Mirdita, *Kosovo, SAP*, u: *Enciklopedija Jugoslavije* I.² JLZ., Zagreb 1980, 234.

¹⁴ P. Lemerle, *Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l'époque romaine jusque'au VIIIe siècle*, u: *Revue historique*, 211 (Paris 1954), 265.

značajnija autorova konstatacija da širenje Srba na teritorij Kosova počinje tek u XII. st. (26). Međutim, kada je riječ o podrijetlu Srba na Kosovu, autor zaključuje da su oni uglavnom iz Dalmacije, Bosne ili pak sjeverne Srbije (11). O slaboj prisutnosti Slavena na Kosovu govori i razlika između srpskog i bugarsko-makedonskog jezika. Razlog tome je što su se mnogi latinski toponimi zadržali dugo vremena da bi se kasnije prilagodili slavenskim imenima. Takvi su, primjerice, Naissus (srpski Niš), Lypenion (srpski Lipljan) i Scupi (srpski Skoplje). U Sjevernoj Srbiji, kontinentalnoj Dalmaciji i Bosni ne javlja se takva pojava jer su stara imena gradova potpuno nestala (27). No, kako shvatiti činjenicu da se navedeni današnji oblici antičkih imena mjesta ovog središnjeg balkanskog područja tumače s pomoću glasovne zakonitosti albanškog jezika.¹⁵

Oni koji su preživjeli katastrofu, dolaska barbara i Slavena, bježeći u planine, jesu, tvrdi autor, Vlasi odnosno Aromuni koji su u uskoj vezi s Rumunjima. (26) Glede njihova porijekla, Malcolm se priklanja mišljenju rumunjskih povjesničara koji inzistiraju na teoriji kontinuiteta. Naime, Vlasi sebe nazivaju Aromânima. Jezik kojim su govorili je bio latinski. Međutim, nije se mnogo razlikovao od jezika Rumunja; razlike su zapravo nastale tek u IX. i X. st. Stoga autor zaključuje da ima uvjerljivih dokaza da je jezik Rumuna na početku bio isti kao i jezik Vlaha. A kolijevka im se trebala nalaziti na području južnog Dunava. Tek u XII. st. stanovništvo prvobitnog rumunjskog govornog jezika doselilo se na sjeverno područje Rumunjske (26).

Kosovo, kao i zapadna Bugarska, područja su na kojima su živjeli Vlasi (27). Značajan prodor kvazi-Slavena, a autor pod tim misli na Bugare, počinje tek u IX. st. Kosovo se pod njihovom vlašću nalazi tek od 850. godine i tako će ostati sve do dolaska na vlast bizantskog cara Bazilija II. (976.-1025.), odnosno do 1014 - 1018., pa nadalje puna dva stoljeća (28).

No, koliko god je podrijetlo Vlaha složeno, iako su oni na Kosovu autohtoni,¹⁶ problem podrijetla Albanaca, odnosno njihova etnogeneza je još složenija. N. Malcolm, ističe da postoje dvije glavne teorije: ilirska koju podupiru albanski znanstvenici, ali i mnogi drugi u svijetu, i druga tračka koju podupiru Rumunji, Bugari i dr. Osim ovih dviju teorija postoji i ona tračko-

¹⁵ "Dagegen zeugen die heutigen südslawischen Formen antiker Ortsnamen im zentralen Balkangebiet von einer Vermittlung durch albanische Lautgesetze." (R. Katičić, *Die Balkanprovinzen*, u: *Die Sprachen im römischen Reich der Kaiserzeit. Kolloquium vom 8. bis 10. April 1974. Beihefte der Bonner Jahrbücher. Band 40. Köln-Bonn, 1980.*, 116), odnosno "Die heutige serb. Form *Niš* zeigt mit ihrer Hypothese des vortonigen Vokals albanische sprachliche Vermittlung nach Jokl bei Ebert 1,92, also *Niš: Naissus* = alb. *püll*, "Wald" / * *pēüll*: vulgärlat. **pa(d)ule* / *palude*. (A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*. Bd. I. Einleitung Wörterbuch der illyrischen Sprachreste, Wien 1957., 237.)

¹⁶ "Les populations autochtones dont on trouve les traces dans le pays des Slaves méridionaux du Moyen Âge sont les pères transhumants des montagnes appelés généralement *Valaques*, mais aussi, *Kutso Valaques*, *Aroumains*, *Tsintsaes*, plus rarement et au sud-ouest des pays serbes, *Albanais (Arvanitaï)*" (Boško I. Bojović, *Le passé des territoires: Kosovo-Metohija (Xe-XVIIIe siècle)*, u: *BSt.*, 38/1/1997, 33)

ilirski (N. Jokl, H. Barić) i dako-mezijski (V.I. Georgiev). Zapravo, sve te teorije su utemeljene na određenoj srodnosti albanskog s ilirskim, tračkim, odnosno dako-mezijskim jezicima. Iz načina izlaganja problema jasno se vidi da autor izvrsno poznaje sve te teorije (28-35).

Iako je, pod snažnim utjecajem G. Weiganda koji je zastupao tračku teoriju, da bi je još više podupro G. Schramm, uzimajući Bese, tračko pleme kao prethodnike i nositelje kršćanstva u Albanaca, Malcolm, nakon suptilnih lingvističkih analiza, dolazi do zaključka da su Dardanci¹⁷, ilirsko pleme, preci Albanaca: "Mogli bismo ih nazvati praocima Albanaca,¹⁸ protoalbancima. Premda postoje neke nedoumice kako ćemo klasificirati Dardance, znamo da su govorili ilirski."¹⁹ Malcolm ipak napominje da se pojam "Dardania" treba uzeti kao tribalna, a ne jezična jedinica (40). Međutim, u knjizi je nešto oprezniji: "Stoga, upravo na visoravnima područja Kosova (osobito, ali ne samo na njegovom zapadnom području, obuhvaćajući tu i neke dijelove Crne Gore) mogla se je razvijati albansko-vlaška simbioza. Svi se dokumentirani izvori slažu oko ovog pitanja. Ono što proizlazi iz ovoga je da je područje Kosova, obuhvaćajući tu i jedan dio Sjeverne Albanije, bilo epicentar dviju povijesno različitih etnija, ali i međusobno povezane: opstanak Albnaca i pojava Rumuna i Vlaha." (40, 202-205).

Za etnonim *shqiptar* (šćiptar), koji se javlja krajem XIV. st. Malcolm s pravom kaže da je njegovo podrijetlo veoma nesigurno, premda prihvaća općenito mišljenje da ono znači *onaj koji razumije*, dok za ime "Albanci" korijen izvodi iz indoeuropskog *Alb* sa značenjem *planinsko područje* (29). Ovime zapravo Malcolm odbija mišljenje albanskih znanstvenika koji smatraju da ime Albanac potječe od imena ilirskog plemena Albanoi²⁰ u Južnoj Iliriji, odnosno od Arban, Arbër (Arb'r) sa značenjem "poljoprivrednik."²¹

¹⁷ Značenje te riječi nalazimo u albanskom jeziku, a znači "kruška" (alb. dardhë) i to stablo kruške i plod: "Dardaner, dápðe - a, alb. Birne und Birnbaum." (v. Johan Georg von Hahn, *Albanesische Studien I.*, Jena 1854, 236, nr. 9; 266. bilj. 144.; Z. Mirdita, *About the Name Dardanian*, u Buletini i punimeve të Fkultetit filozofik - Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini, X/1973., 101-106.

¹⁸ Nejasno je da li je riječ općenito o podrijetlu Albanaca ili samo o Albancima s područja Kosova. Jer N. Jokl izričito tvrdi: "das alb. Sprachgebiet ist seit vorrömischer Zeit in der Nähe des Gr. und des Lat. zu suchen." (Norbert Jokl, *Sprachliche Beiträge zur Paläo-Ethnologie der Balkanhalbinsel. (Zur Frage der ältesten griechisch-albanischen Beziehungen)*. Aus dem Nachlass herausgegeben von Oskar E. Pfeiffer mit einem Vorwort Georg R. Solta. Schriften der Balkankommission Linguistische Abteilung XXIX. Wien 1984., str.36); R. Katičić u svemu tome izražava određenu sumnju: "Somit ist die thrakische Hypothese nur eine interessante Konstruktion, und die Annahme einer illyrischen Abstammung des Albanischen bleibt wegen der einleitend beschriebenen Verhältnisse die wahrscheinlicher, freilich auch nicht sicher erwiesene Alternative." (v. R. Katičić, nav.dj., 116.). To je i shvatljivo kada se zna da je za razliku od tračkog ilirski jezik bio samo govorni, ali ne i administrativni. Pa zato je i, u odnosu na trački, nedovoljno poznat.

¹⁹ *Globus*, broj 388., 15. svibnja 1998. (Zagreb.), 44.

²⁰ Ptolem. III 12,20

²¹ Sami Frashëri, *Shqipëria ç'ka qenë, ç'është e ç'do të bëhet?* (Albanija što je bila, što je i što će biti?), Bukuresht 1899.-Prishtinë 1978., 21-22.

Za razliku od G. Schramma²² koji smatra da su Besi²³ kristijanizirali Albanace, Malcolm misli da su Albanci kršćanstvo primili od misionara latinskog jezičnog područja, jer albanski jezik ima mnogo latinskih riječi koje su zasigurno posudili ili od Rimljana ili pak od romaniziranih barbara (36).²⁴ Nadalje spominje da je Dardanija imala nekoliko gradova i velikih feuda, ali se ipak nije potpuno romanizirala (40). Zapravo slabost romanizacije se očituje u nepostojanju urbanih naselja tipa kolonija, jer su dardanska urbana naselja, osim kolonije Scupi, zapravo bila karaktera municipiuma.²⁵

Neovisno o svemu što je rečeno značajno je što autor tvrdi da je Kosovo kolijevka dvaju etnikona, Albanaca i Vlaha.(40)

Ne mislim se zadržati dulje na problemu etnogeneze Albanaca jer sam o tome i sâm pisao.²⁶ Međutim, razumijem autora kada na kraju ovoga poglavlja kaže: " *ideja da su ilirski Dardanci bili praočevi Albanaca, može imati samo sentimentalni interes za današnje Albanace Kosova (...) jer jedna stara povijest ne može imati implikacije u današnjoj politici*" (40, 202). Ali druga autorova konstatacija ne zadovoljava mišljenje albanskih stajališta: "*Sada je već dokazano da su Albanci potomci južnih Ilira, među kojima i Dardanaca, koji su se u antičko doba prostirali unutar i izvan teritorija današnjeg Kosova, na jugu do Štipa (Astibos), na sjeveru do Niša (Naissus). Također nema nikakvih povijesnih dokaza koji bi potvrdili da su Slaveni kolonizirali antičku Dardaniju u VI. ili VII. st.*"²⁷ Činjenica da se Albanci pojavljuju tek godine 1043 kada se

²² Gottfried Schramm, *Anfänge des albanischen Christentums. Die frühe Bekerung der Bessen und ihre langen Folgen*. Freiburg im Breisgau: Rohrbach, 1994.

²³ Poznato je da su bizantski autori pod imenom **Bessoi** podrazumijevali Vlahe (v. G. Cankova-Petkova, *La survivance du nom des Besses au moyenne âge*, u: *Balkansko ezikoznanje* 6(1963), str. 93-96; W. Tomaschek, *Die alten Thraker I/Wien 1980 (Reprint)*, 79 - 80. O prisutnosti Besa na današnjem Kosovu govori i castrum Bessiana (Procop. *De aedificiis* IV, 4), čije se ime zadržalo u imenu današnjeg sela Besia nedaleko od Prištine prema Podujevu. (v. Zef Mirdita, *Kosovo od prapovijesti do kasne antike...*, 174). Treba istaknuti da lingvisti značenje etnonima Bessoi tumače s albanskom rječju **BESË, BESA** "Vjera", "Zadana riječ", "besa." (v. D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, 2.Aufl. Mit Bibliographie 1955-1974. Wien 1976. (Reprint), 59).

²⁴ Zef Mirdita, *Das Christentum und seine Verbreitung in Dardanien*, u: *Balkanica IV/1973 (Beograd)*, str. 83-93; Isti: *Krishtenizmi ndër shqiptarë (Kršćanstvo u Albanaca)*, Prizren - Zagreb 1998, 145-149.

²⁵ Miroslava Mirković, *Urbanisierung und Romanisierung Obermesiens*, u: *Živa antika XIX/2(1969.)*, Skopje, 239-262., osobito 246; Isti: *Einheimische Bevölkerung und römische Städte in der Provinz Obermösien*, u: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II, Prinzipat 6, Walter de Gruyter-Berlin-New York 1977, 845 ss.; Z. Mirdita, *Probleme der Urbanisation Dardiens zur Römerzeit*, u: *Godišnjak XIV*, Centar za balkanološka ispitivanja knj. 2. ANUBH. Sarajevo 1975., 69-80.; Isti: *A propos de la romanisation des Dardiens*, u: *Studia albanica IX/1972*, Tirana, 277.-298; Isti: *On the Problem of the Romanisation of the Dardaniens*, u: *The Albanians and their Territories*, Tirana 1985, 179 - 194.

²⁶ Zef Mirdita, *Problem etnogeneze Albanaca*, u: *Encyclopaedia moderna* 13/V/ JAZU, Zagreb 1970., 30.-39.

²⁷ Platformë për zgjidhjen e çështjes kombëtare shqiptare (Platforma za rješenje albanskog nacionalnog pitanja). Akademia e Shkencave e Shqipërisë. Tiranë, 1998, 19)

albanske jedinice spominju zajedno s grčkim u vojsci jednoga pobunjenog generala, odnosno u Draču (alb. Durrës) 1078. i ponovno 1081. godine kada se ujedinjuju s bizantinskim snagama protivu normanskog avanturista Roberta Guiscarda (28), ne znači da su oni na tom području tek od tog datuma.

Šteta što autor ne nastoji protumačiti zašto se tako kasno pojavljuju u povijesnim izvorima. Razlog tomu treba tražiti u prirodi samih bizantskih izvora. Naime, "Sve bizantske i srednjovjekovne historije- s pravom tvrdi D. Antonijević - pisane su iz gradova, iz ravnica i sa obala, a ono što se događalo u bregovima nije bilježeno, čak i da je bilo poznato samim piscima".²⁸ A Sima Ćirković je još izričitiiji: "(...)Bizant ne računa s onim dijelom starosjedilaca koji su ostali iza Slavena u unutrašnjosti Balkanskog poluotoka (...) Kada širi svoju vlast i nailazi na Vlahe i Albance, u njima vidi isto tako tuđi i barbarski element kao što vidi Slavene..."²⁹ Stoga pri utvrđivanju prvog povijesnog spomena Albanaca treba imati na umu događaj, a ne datum, odnosno godinu. Razlog takvom pristupu treba tražiti i u činjenici što bizantski autori nisu uvijek dosljedni kronološkom redu. U tom svijetlu treba shvatiti i analizirati prvo spominjanje Albanaca u bizantskim povijesnim izvorima.

U trećem poglavlju pod naslovom *Srednjovjekovno Kosovo prije kneza Lazara: 850.-1380. (41-57)*, već na samom početku Malcolm zaključuje da je sintagma "Kosovo koljevka srpstva" netočna, jer "stvarnost je sasvim drugačija". Od dolaska Slavena na Balkan u VII. st. pa sve do njegova definitivnog pada pod osmansku vlast 1453. godine, Srbi su vladali Kosovom samo dva posljednja stoljeća. Naime, Kosovom su vladali bugarski kanovi i njihovi carevi od 850. do početka XI. st., a bizantski carevi do posljednjeg desetljeća XII. st. (41). Međutim, prisutnost Albanaca na tom području je neupitna. U crkvenom administrativnom smislu, naime, to je područje bilo pod jurisdikcijom Skopske katoličke biskupije (46).³⁰

Padom Prizrena 1216. godine pod vlast Nemanjića Kosovo definitivno podpada pod vlast Srba. No, unatoč tome, autor tvrdi da je prisutnost Albanaca i Vlaha na tom području i dalje neupitna. Vojska cara Dušana za vrijeme osvajanja sjeverne Grčke sastojala se uglavnom od Albanaca i Vlaha (48). Što je još značajnije, suprotno srpskoj historiografiji, pojam Vlah u ovo doba podrazumijeva etničku kategoriju, a nipošto socijalno-profesionalnu. (54). Kosovo je za srpsku državu prije imalo više geografsku i ekonomsku važnost nego političku. Jer, kako ističe autor, srpska srednjovjekovna država nikada

²⁸ Dragoslav Antonijević, *Obredi i običaji balkanskih stočara*. SANU, Balkanološki institut. Posebna izdanja. knj. 16 (Beograd, 1982.), 27.;

²⁹ Sima Ćirković, *Albanci u ogledalu Južnoslovenskih izvora (Les Albanais a la lumiere des sources historiques des Slaves du sud)*, u: *Iliri i Albanci*. SANU. Naučni skupovi knj. XXXIX. Odeljenje istorijskih nauka knj.10. Beograd 1988., 326.-327., 345.

³⁰ O prošlosti ove biskupije vidi opširnije: Farlati, *Illyr. Sacr.* VII, 16-17; VIII 2.; Gjini Gaspar, *Skopsko-prizrenska biskupija kroz stoljeća*, "Drita"- Ferizaj "KS"- Zagreb 1986., 111-115; Z. Mirdita, *Krishtenizmi ndër shqiptarë...*, 167. Treba tu također istaknuti činjenicu da se Prizrenska biskupija spominje i u koncilskim dokumentima, a njezini se prelati spominju još u XII. st. (Gjini Gaspar, nav.dj., 116 ss; Z. Mirdita, nav. dj., 167-169.)

nije imala službeni glavni grad. Uostalom svi su srednjovjekovni srpski vladari imali jedan rezidencijalni centar i jedan administrativni. I zadnji je knez Lazar, uz kojeg je povezana sudbina Kosova, svoj glavni administrativni centar imao u Kruševcu, ali ne na Kosovu. Ono što je Srbima bilo od iznimne važnosti na Kosovu je Pečka patrijaršija. Ali i to je bila samo stjecajem okolnosti. Riječ je, naime, o 1299. godini kada su Tatari i Kumani spalili manastir Žiču. Međutim, da su kojim slučajem oni pošli nekim drugim putem, moguće je, misli Malcolm, da Kosovo nikada ne bi bilo važno današnjim Srbima (50). Unatoč tome, prisutnost Albanaca kao i Vlaha na tome području je neupitna, o čemu govore i podaci sa carskih darovnica (54). Premda su se Vlasi i dalje bavili poljoprivredom u svim mjestima i razdobljima, pa i oni koji su živjeli u gradovima, autor zaključuje da je time i počela njihova asimilacija sa Srbima. No, postavlja pitanje: je li taj proces zahvatio i Albance? Naime, u darovnici cara Dušana se pojavljuje drukčiji odnos prema Vlasima i drukčiji prema Albancima. Ta je razlika, prema autoru, posljedica ekonomske djelatnosti. Jer, zaključuje, kada su se i Albanci počeli baviti poljoprivredom, onda se i oni u darovnicama, kao primjerice u Milutinovoj, poistovjećuju sa Srbima i tretiraju se u istoj kategoriji kao i Srbi. Zbog toga se Albanci više i ne spominju kao samosvojni (55) u tim dokumentima i kao takvi "povijesno" nestaju.

Ipak mislim da je razlog tomu nešto drugo. Kako su Vlasi bili pravoslavne vjere i nisu imali svoju Crkvu nego su bili priključeni SPC to je ne samo omogućilo nego i ubrzalo njihovu asimilaciju sa Srbima. Za razliku od njih, Albanci su bili katoličke vjere te su se prema njima srpski vladari neprijateljski odnosili i stalno ih proganjali (53). Dovoljno je spomenuti Zakonik cara Dušana prema kojem je Katolička crkva bila "Jeres latinska."³¹ Proganjanje i zabrana djelovanja Katoličke crkve od srpskih vladara s jedne strane, i pomanjkanje katoličkog klera s druge strane, zasigurno je umnogome pripomoglo prijelazu Albanaca sa katolicizma na pravoslavlje.³² Uostalom još je sv. Sava planski ustanovljavao episkopska središta na području Romana i Albanaca koji su pripadali Rimskoj crkvi.³³ Naravno da je time provođena i državna politika. I u tom svjetlu treba shvatiti i nespominjanje Albanaca u službenim ispravama. Koliko god je ispravna činjenica da osobna imena nisu dokaz etničkog identiteta, ipak je prihvatljivo mišljenje albanskih povjesničara da se pod srpskim kršćanskim, odnosno kalendarskim imenima kriju mnogi etnički Albanci katoličke vjere.

Ipak treba reći da albanski povjesničari to svoje stajalište zasnivaju na dokumentima osmanskog razdoblja. Međutim, za N. Malcolma to su samo

³¹ N. Radojčić, *Zakonik cara Dušana 1349. i 1354.* Beograd. Naučno delo. 1964., 6-10; Gj. Gaspar, nav. dj., 86-96; 97-110.

³² O razlozima prijelaza katolika na pravoslavlje vidi opširnije: Krunoslav Stjepan Dragnović, *Massenübertritte von Katholiken zur "Orthodoxie" im kroatischen Sprachgebiet zur Zeit der Türkenherrschaft.* Pontificium Institutum Orientalium Studiorum, Roma 1937 (= *Masovni prijelaz katolika na pravoslavlje hrvatskog govornog područja u vrijeme vladavine Turaka*, Mostar 1991. Preveo s originala Dr. Mijo Bosankić).

³³ Dr. Fran Grivec, *Sveti Sava i Rim*, Ljubljana 1938., 6., 8., 19.-20.

dobre ideje jer se njima može protumačiti samo "albanizacija" određenog teritorija, ali ne i srednjovjekovno razdoblje (56). Oslanjajući se na neke rezultate srpskog povjesničara Stojana Stanojevića, koji je još 1929. godine proučavao imena zapisana u Dečanskoj darovnici, Malcolm zaključuje da je asimilacija bila obostrana, ma koliko god Albanci bili u manjini (57).

U četvrtom poglavlju pod naslovom *Bitka i mit* (58-80), Malcolm raspravlja o Kosovskoj bici 1389. godine. Koliko god je ta tema obrađivana u historiografiji,³⁴ ona se još uvijek nije mogla osloboditi mita i mistificiranja. Dapače, u srpskom promišljanju Kosovske bitke iz 1389. godine čak postoji i teologija o njoj. Izraziti primjer je episkop Nikolaj Velimirović (1880.-1956.). Po njemu misterij Kosovske bitke je od velikog značaja "za obnovu svih naroda na zemlji".³⁵ Naime, "Jezgra kasnijeg mitskog predanja Srba"- tvrdi Radovan Samardžić -, "bila je u tome da je njihova Srednjovjekovna država poražena u bici na polju Kosovu (1389.) zbog toga što se, umjesto za zemaljski život, opredijelila za Carstvo nebesko."³⁶

Mislim da je suvišno o spomenutoj bici raspravljati jer kao što kaže Mircea Eliade to je izričiti "primjer kolektivne halucinacije" kada "kolektivna mašta jedan povijesni događaj asimilira u tradicionalan arhetip".³⁷ No nije to jedinstven slučaj u prošlosti naroda i to osobito "u narodu naklonjenom mitovima" -, kako tvrdi R. Samardžić, - kakav je srpski."³⁸ Ono što je bitno za ovo poglavlje je Malcomova konstatacija da posljedica tragedije Kosovske bitke nije propast srpske države jer se ona već bila raspala nakon smrti cara Dušana 1355. godine (49). Zapravo je veći značaj, s tragičnim posljedicama za srpsku državu, imala bitka na Marici (1371.) kojom su bila otvorena vrata

³⁴ Ivan Kampuš, *Kosovski boj u objavljenim najstarijim izvorima i u novijoj srpskoj historiografiji*, u: *Historijski zbornik Godina XLII(1)*, Zagreb 1989., 1-17. (Dalje:HZ); Stjepan Antoljak, *Jesu li Hrvti sudjelovali u Kosovskoj bici 1389. godine?*, u: HZ XLII(1), Zagreb 1989. 37. - 55.). Vidi još i Bibliografiju: "Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju." Priredio Nebojša Popov, Beograd 1996., 789.-817.

³⁵ R. Chrysostomus Grill, jedan od najboljih poznavatelje Velimirove teološke misli, tu navedenu konstataciju tumači na sljedeći način: "Bitka će biti ugrađena u svetim povijesnim dimenzijama Golgote i Kristova uskrsnuća kao sudionici na Kristovu žrtvu za spas svakog pojedinog naroda, za cijelu Europu." (R. Chrysostomus Grill, *Serbischer Messianismus und Europa bei Bischof Velimirović*. Dissertationen Theologische Reihe. Band 77. EOS Verlag Erzabtei St. Ottilien. St. Ottilien 1998., cit. ap. Adolf Hampel, *Serbiens Gerechtigkeit teilt die Welt*, u: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 12. 11., 1998). Izdaju, smrt i Kristovo uskrsnuće srpski teolozi vide u Kosovskoj bici. Naime, svaki kršćanski junak na Kosovu, jer je s Kristom razapet, je ujedno i mučenik. Ovime je čitav srpski narod postao Božji narod. I kao što Crkva sudjeluje u Golgotskoj tajni, tako i Srbija na isti način po Kosovu sudjeluje u Kristovoj tajni. (A. Hampel, l.cit.)

³⁶ R. Samardžić, *Sudbina jednog naroda: Srbi od XIV do XX veka*, u: *Ideje za srpsku istoriju*. Jugoslavijapublik. Beograd 1989., 220.

³⁷ Olga Zirojević, *Kosovo u kolektivnom pamćenju*, u: *Srpska strana rata...*, 225.

³⁸ R. Samardžić, Aleksa Ivić. Još jedno vraćanje duga istoriji, u: *Pisci srpske istorije III/1969* (Beograd), 170. (dalje: PSI); Isti: *Kraljevstvo Slovena u razvitku srpske historiografije*, u: Mavro Orbini, *Kraljevstvo Slovena*, (Beograd,1968.), CIX-CXXXIV); Isti: *Ideje za srpsku istoriju*, 197.)

Osmanlijama za osvajanje Balkana (58). Za znanstvenike nije upitno da su u toj bici sudjelovali i mnogi kršćanski narodi, kao što su: Albanci, Bugari, Česi, Hrvati, Mađari, Franci (tj. zapadni evropljani)(62).³⁹ No, koliko god je to paradoksalno, autor ne odbija mogućnost sudjelovanja nekih Albanaca u toj bici na strani Turaka, dakako uzimajući u obzir utjecaj Osmanlija na području Srednje Albanije (63), gdje je islamizacija tog dijela stanovništva već bila započela. Međutim, takvo stajalište je teško prihvatljivo ako se uzme u obzir činjenica da je islamizacija Albanaca započela tek u XV. st.⁴⁰

Također je zanimljiva autorova konstatacija da je ubojstvo sultana Murata djelo mađarskog konjanika. U tom smislu treba shvatiti i sudjelovanje mađarskog kontingenta na strani srpske vojske. Naime, zet kneza Lazara bio je Nicolas Garai, jedan od najjačih plemića u Mađarskoj koji je bio veoma angažiran u balkanskim problemima toga doba (71,74). Pa i sam Miloš Kobilić, a ne Obilić, kako ga nazivaju Srbi, nije bio Srbin, nego je vlaškoalbanak podrijetla (73). U cijelom tom mitu, prema autoru, najznačajnije je mišljenje prema kojem je Lazar, izabравši "carstvo nebesko", stupio u sporazumu s Bogom, a to je učinilo da se srpski narod smatra "božanskim narodom" (80).

U petom poglavlju pod naslovom *Posljednje godine Srednjovjekovnog srpskog Kosova: 1389.-1455.* (81-92) autor raspravlja o sporazumu između kraljice Milice koja je vladala umjesto mladog Stefana Lazarevića, sina kneza Lazara, i poslanika sultana Bajazita. Taj je sporazum doveo Srbiju u vazalni položaj u odnosu prema osmanskoj državi. Sporazum je podržala i SPC na crkvenom saboru koji je održan 1390. godine. On je bio potvrđen i udajom Olivere, Lazarevićeve sestre, za sultana Bajazita. Ova udaja nije bila prisilna, kako smatraju srpski povjesničari, nego dobrovoljna. Ona je, naime, obavljena poput svih drugih brakova između dinastija onoga doba. Pri tome je Bajazit poštivao njezinu vjeru, ne prisilivši je da prijeđe na islam. Dapače, Stefan Lazarević je bio najvjerniji Bajazitov prijatelj (81-82). Tek nakon smrti Stefana Lazarevića 1427. godine, nakon kojeg dolazi Đurađ Branković, Kosovo se pripaja srpskom teritoriju koji je dopirao sve do Beograda (85). Zanimljivo je da autor tvrdi, iako ne donosi nikakve podatke, da je obitelj Gjergja Kastriotia-Skenderbega podrijetlom sa Kosova.

Raspravljajući o Drugoj kosovskoj bici koja je trajala od 17. do 19. listopada 1448. godine, autor ističe negativnu ulogu Đurđa Brankovića, iako je

³⁹ Stjepan Antoljak, HZ XLII(1), Zagreb 1989., 53.

⁴⁰ Skender Rizaj, *Kosova gjatë shekujve XV, XVI dhe XVII. Administrimi, ekonomia, shoqëria dhe lëvizja popullore* - Kosovo tijekom XV., XVI. i XVII. stoljeća. Uprava, gospodarstvo, društvo i narodni pokret, "Rilindja" Prishtinë 1982., str. 460-480.; Isti: *Islamizimi i popullit shqiptar* (Islamizacija albanskog naroda), u: *Rreth përhapjes së Islamit ndër shqiptarët - Përmbledhje studimesh* (Oko širenja islama među Albancima - Zbornik studija), "Kliubi kulturor Drita" Shkodër 1997, 131-151.; Muhamet Tërnavë, *Përhapja e islamizmit në territorin e sotëm të Kosovës deri në fund të shekullit XVI* (L'expansion de l'islamisme dans le territoire actuel de Kosovo jusqu'à la fin du XVIe siècle), u: *Gjurmime albanologjike - Seria e shkencave historike IX-1979. Instituti Albanologjik i Prishtinës. Prishtinë 1980., 45 - 69.*

u pravu kada kaže, da su antiturski savezi onoga vremena veoma upitni i to upravo zbog međusobnog suparništva koje je prožimalo tu koaliciju. Međutim, autor tvrdi da je kojim slučajem Gjergj Kastrioti - Skenderbeg sudjelovao u toj bici, ona bi zasigurno imala drukčiji završetak, a i povijest Balkana bi imala sasvim drukčiju sudbinu. (90)

Dolaskom Mehmeta II. Osvajača na vlast 1451. počinje kraj bizantske države, srpskog despotata, a time i Kosova. Jer padom Novogbrda 1.VI. 1455. godine i Prizrena 21.VI. 1459. godine pod tursku vlast, zapravo pada i čitavo Kosovo pod njihovu vlast koje traje sve do 1912. godine (91).

Sljedeće poglavlje ove knjige pod naslovom *Rano osmansko razdoblje Kosova: 1450.-1580.* (93-115) vrlo je zanimljivo jer autor želi dokazati da su dosadašnja mišljenja o barbarskom karakteru tih azijskih Osmanlija netočna. Nisu točna, prema autoru, i ona mišljenja prema kojima bi ispalo da su Osmanlije masovno kolonizirali osvojena područja s turskim pučanstvom. Zapravo, sva su ta mišljenja odraz politike i vladavine kasnijeg Osmanskog carstva. (93)

Treba istaknuti da postoje razlike između činjenica i mišljenja. No, također nije rijetko da se mišljenje uzima i kao činjenica! U tom se slučaju javlja protivurječnosti u samom kontekstu određene misli i sadržaja. U namjeri da dokaže da ovo rano razdoblje osmanske vladavine nad ovim područjima nije bilo tako negativno kao što se misli, Malcolm između ostalog tvrdi da nije bilo "nacionalnog" ugnjetavanja ni prisilne islamizacije, iako nakon toga kaže da je prijelaz na islam bio put jasne socijalne i ekonomske diferencijacije (94). Autor tvrdi da je postojao sloj kršćanskih spahija što je, po njemu, jasan dokaz da u ovo rano osmansko doba nije bilo razlike između muslimana i nemuslimana (97), iako je samo prihvaćanje islama otvaralo put unapređivnju u političkoj i socijalnoj strukturi (107). A što reći za sustav defširme (danak u krvi) koja je bila nemilosrdna za kršćanske roditelje, a za koju autor kaže da je omogućavala socijalno i ekonomsko napredovanje? I ne samo to! Ona je odigrala i značajnu ulogu u širenju islama na Balkanu, ali i etničko miješanje u Osmanskom carstvu (96). Uostalom autor kaže da su nevjernici (kršćani i Židovi) bili nižega socijalnog ranga i njihovo se svjedočenje protiv muslimana pred sudom nije priznavalo (98). Kako onda shvatiti autorove konstatacije da u ovo rano doba osmanske vladavine nije bilo nasilja i prisiljavanja u prihvaćanju islama? Jer nasilje nije samo sječa glava i nabijanje na kolac nego i kojekakve perfidne pravno-ekonomske mjere koje su prisiljavale kršćane da se odreknu svoga vjerskog i kulturnog identiteta.

Neovisno o izvorima i literaturi kojima se autor koristio pri tumačenju ovog problema, na osnovi onoga što je isticao jasno se zaključuje da su glavni razlozi relativno brzog širenja islama na Balkanu - prije svega u Bosni i Albaniji - pravne i ekonomske prirode, a ne religiozne.⁴¹ Jasno je da to dovodi

⁴¹ "Die Gründe der Verhältnismässig Ausbreitung des Islams auf der Balkanhalbinsel - vor allem in Bosnien und Albanien - waren nicht religiöser, sondern rechtlicher und

i do moralne deformacije koja se je izražavala u fenomenu korupcije, o čemu govori i barski nadbiskup Marin Bici u svom izvješću Kongregaciji de propaganda fide u Rimu.⁴² Povijesni događaji i fenomeni moraju se promatrati u uzročno-posljedičnim odnosima. To je više nego jasno i N. Malcolm. On tolerantnost i nenasilnost pripisuje ranoj fazi osmanske vlasti na ovim prostorima. Ali zna se da je osnovni pravni sustav te vladavine bio šerijatsko pravo. A u svojoj pravnoj koncepciji u odnosu na nemuslimane bilo je netolerantno. Dapače, ako bi se koji musliman predomislio i prešao na drugu vjeru, čekala bi ga smrtna kazna, a žene su bile pretučene.⁴³ Dakle, osmanlijska osvajanja Balkana i provedena islamizacija, milom ili silom, za balkanske narode, pa i za albanski narod, imali su negativne i tragične posljedice. O tome govori i albanska historiografija. "Masovna islamizacija, kaže Aleks Buda, prvi i dugogodišnji predsjednik Akademije znanosti Republike Albanije, koja je obuhvatila skoro dvije trećine albanskog naroda, bila je nesreća za Balkan, a osobito za Albaniju jer će unjeti elemente razdora u krilo balkanske obitelji i u albanski narod."⁴⁴ Islamizacijom je albanski narod otrgnut od normalnih tokova zapadne civilizacije, a akademik Rexhep Qosja (Redžep Čosja) kaže: "Iako ga je (sc. Albanski narod, Z.M.) geografija povezala s Europom, od Europe je albanski narod po prvi put bio prisiljen udaljiti se nakon turskih osvajanja u XV. stoljeću. Osmansko castvo je podiglo zid između Albanaca i Europe u prvom redu vjerskom islamskom ideologijom kao njegovom državnom ideologijom, ali ne samo s njom. Tursko je ropstvo teško ugrozilo prirodni razvitak albanskog naroda: prekinulo mu je veze koje je do tada bio uspostavio s Europom; promijenilo mu je smjer koji je do onda slijedio; poremetilo mu je životni ritam koji je do tada stvorio. Odijelivši ga od Europe, takoreći u svakom pogledu, tursko će ropstvo razvitak albanskog naroda unazaditi, i to na svim područjima: materijalnom, ekonomskom, kulturnom, uljudbenom, urbanom. Druga vjera, drugi pravni zakonik, druga moralna načela, drugi načini života koji nisu bili u skladu s vjerom, običajnim pravom i načinom narodnog života, teško će ugroziti

wirtschaftlicher Art."(v. Georg Stadtmüller, Die Islamisierung bei den Albanern, u: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. N.F.3 (1955), 404.)

⁴² Franjo Rački, Izvještaj barskog nadbiskupa Marina Bizzia o svojem putovanju god. 1610 po Arbanaskoj i staroj Srbiji, u: Starine. JAZU. knj. XX/1888., str. 71. O fenomenu korupcije i podmitljivosti toga sustava, istina riječ je o kraju XVII. i prve polovice XVIII. st. vidi opširnije: P. Bartl, Quellen und Materialien zur albanischen Geschichte im 17. und 18. Jahrhundert, II. Dr. Dr. Rudolf Trofenik-München 1979. I. "Notitie uniwersali dello stato di Albania e dell'operato da Monsignor Vincenzo Zmaieulich Arciuescouo di Antiuari Visitatore Apostolico dell'Albania".

⁴³ Joseph Schacht, An Introduction to Islamic Law, Oxford University Press, 1964., 130., 137.

⁴⁴ "Cette diversité créée par une islamisation massive, qui engloba presque les deux tiers du peuple albanais, fut néfaste pour les Balkans, et notamment pour l'Albanie, du fait qu'elle engendra des éléments des dissension au sein de la famille balkanique et du peuple albanais lui-même."(A. Buda, Unité et diversité dans l'histoire du peuple Albanais et des autres peuples balkaniques, u: Actes du Colloque International de civilisations balkaniques, Sinai 1962., 64)

*duhovni i kulturni identitet albanskog naroda, sagrađenog, s jedne strane, nad mjesnom patrijarhalnom kulturom, i s druge strane, nad rimskom klasičnom kulturom i nad kršćanstvom.*⁴⁵

Ovim razmišljanjem jednog albanskog intelektualca želim upozoriti na činjenicu da je vladavina Osmanskog carstva ipak bila destruktivna za etno-identitet albanskog naroda. Jednom riječju prihvaćanjem vjere okupatora Albanci su postali žrtve religiozne ideje s političkim ciljevima koja je poistovjećivala muslimana s Turčinom⁴⁶, što je na žalost zatiralo albansku nacionalnu svijest u islamskom dijelu stanovništva. A to će albanskom narodu skupo koštati na Konferenciji ambasadora u Londonu 1913. godine.

"Tolerantnost" ranog doba osmanske vladavine nad ovim područjima Malcolm vidi i u dobrom odnosu prema svim onim kršćanima koji bi bez suprotstavljanja prelazili na islam. Samim time oni bi uživali pravo *zimma*, tj. pravo zaštite. To je pravo vrijedilo samo za kršćane i Židove. Međutim, svi oni koji su se protivili i suprotstavljali islamizaciji bili bi kažnjeni i crkve bi im bile rušene ili pretvorene u džamije. Zar to nije razlog zašto iz onog doba nema katoličkih crkvi na Kosovu i u Albaniji, što nije slučaj s pravoslavnim crkvama? Razlog tomu treba tražiti u činjenici što je Pečka patrijaršija, čije je sjedište prije 1459. godine bilo u Smederevu, uživala izniman položaj u Osmanskom carstvu. Malcolm drži da je Pečki patrijarh bio korisno sredstvo za kontroliranje područja s vjerski mješovitim pučanstvom: katolika i pravoslavaca (110). Treba istaknuti da autor, kada govori o kršćanima, ne donosi nikakvu konkretnu etničku razliku iz koje bi se moglo saznati o kojim je to kršćanima riječ.

Malcolm uzima u obzir kalendarska imena kršćanske provenijencije koja se odnose na područje zapadnog dijela Kosova pa kaže da su to većinom bili katolici i jedna manjina pravoslavnog stanovništva u Peći (112, 113). No, i tu se čitatelj nalazi u nedoumici kada autor upotrebljava pojmove *Albanian - speaking* i *Serbian - speaking*, premda kaže da je albansko katoličko stanovništvo na području zapadnog Kosova, čija je većina kasnije prešla na islam, govorilo albanski (113, 114). Autor se suprotstavlja mišljenjima srpske historiografije prema kojoj je povećanje broja Albanaca na Kosovu tijekom ovoga ranog razdoblja bila posljedica njihova doseljavanja, valjda iz Albanije, a koji su zbog određenih beneficija prešli na islam, za razliku od Srba koji su prihvatili islama, ali se nisu potpuno islamizirali (sic!)(112). Također se suprotstavlja mišljenju albanske historiografije prema kojoj je većina pravoslavnog stanovništva na Kosovu bila albanska. Albanski povjesničari za to svoje stajalište nalaze potvrdu u tome da je u Janjevu 1570. godine postojala

⁴⁵ Rexhep Qosja, *Shqiptarët dhe Evropa dje dhe sot*, në: Strategjia e bashkimit shqiptar (= "Albanci i Europa jučer i danas", u: Strategjia albanskog ujedinjenja), Tiranë 1998., 8.-9.

⁴⁶ A. Buda, nav. dj., str. 65.; Zija Shkodra, *Qyteti shqiptar gjatë Rilindjes kombëtare* (Albanski grad tijekom Nacionalnog preporoda). Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë. Instituti i Historisë. Tiranë 1984., 34.-35.

"arbanaska mahala" (tj. albanska četvrt), u kojoj su starješine obitelji imali slavenska ili slavensko-albanska imena. Malcolm smatra da pravoslavna imena u albanskom obliku koja podrazumijevaju pripadnost pravoslavnoj crkvi ne znače i obvezatnu kulturnu asimilaciju albanskoga govornog stanovništva (113). No, u nedostatku katoličkog klera, osobito onog domaćeg, te zbog djelatnosti Pečke patrijaršije prilikom korištenja tih kalendarskih imena treba biti veoma oprezan pri utvrđivanju njihove etničke pripadnosti. Imena prije mogu biti dokaz o vjerskoj nego o etničkoj pripadnosti određenog stanovništva. O etničkoj pripadnosti ona mogu govoriti jedino u iznimnim slučajevima određenih etničkih enklava s karakterističnim imenima za određene etničke zajednice.

S obzirom na sve to mislim da tezu o "albanizaciji Srba" treba odbaciti. Tu, naime, nije riječ o "albanizaciji Srba", nego o "albanizaciji Vlaha". Do ovakvog zaključka dolazim na temelju činjenice da je ovaj proces tekao upravo na klasičnom području Vlaha, gdje je albansko-vlaška simbioza povijesno neupitna.⁴⁷

U sedmom poglavlju autor raspravlja o stogodišnjem razdoblju i to od 1580. do 1680. kosovske povijesti koje je obilježeno brobama i ustancima. Ujedno govori i o vjerskom životu na ovome području (116-138). Za razliku od SPC koja je na Kosovu bila bogatija, veća i organiziranija, a od turske vlasti i privilegirana, kao uostalom sve PC u Osmanskom carstvu, Katolička je crkva, pa prema tome i katolici koji su se smatrali pripadnicima neprijateljske sile - papi, bila progonjena. Autor raspravlja o procesu unijatizma, o prijelazu pravoslavaca na katoličku vjeru i o katolicima na pravoslavlje, kao što je to slučaj na području istočnog Kosova (128). Govori o vjerskom sinkretizmu u obliku ljaramanizma (131-132) i o pojavi raznih derviških redova (135).

Dajući etničku sliku Kosova na temelju izvješća katoličkih biskupa Kongregaciji de propaganda fide između ostaloga kaže da je stanovništvo zapadnog dijela Kosova govorilo albanski i da su to katolici, dok je na području istočnog Kosova većina katolika govorila *Bosnian* (sic!) (*Serbo-Croat*) (137). Tko su oni bili u etničkom smislu autor ne objašnjava osim što kaže da su govorili *bosanski* (*srpsko-hrvatski*). Je li tu riječ o katolicima iz Bosne ili o onima nekog drugog slavenskog podrijetla autor ne može sa sigurnošću ništa tvrditi. Malcolm je u pravu kada kaže da je manji broj Albanaca katolika, bježeći zbog krvne osvete prebjegao iz Sjeverne Albanije i na-

⁴⁷ Skënder Gashi, *Albansko-vlaška simbioza u svjetlu onomastike*, u: *Onomastica Jugoslavica*, knj. 10. Razred za filologiju, Zagreb 1982., 47-62. U prilog tome govori i leksem *ljaraman* u apelativu, istina koji se odnosi na **kriptokatolike**, karakteristično upravo za područje Skopske Crnogore ali i Sjevernu Albaniju. Međutim, ovaj se leksem lako dovodi i u vezu s aromunskim refleksom za latinski *romanus*, u značenju "vlah, pastir." Naime, u maticam za 1926 pod br. 303 nalazi se prezime *Lja Ramani* u svojstvu etno-patronima. (v. Milivoje Pavlović, *Govor Janjeva*, Novi Sad 1970., 6). Ovoj je pretpostavci sklon i romanista Valentin Putanec. (v. V. Putanec, *Etimologija apelativa, prezimena i etnonima ljaraman/ljaraman*. Znanstveni skup o etimologiji održan 4. i 5. lipnja 1987. u Zagrebu. HAZU. Razred za filološke znanosti. Zagreb 1993., 121-127.)

stano se na Kosovo od kojih su većina prešli na islam. Međutim, kada kaže da je pravoslavaca bilo i na zapadnom području Kosova (138), što je neupitno, ne daje nikakvo objašnjenje o njihovoj etničkoj pripadnosti. Jesu li oni svi Srbi ili i Vlasi? A da je Vlaha bilo na tom području jasno govore i darovnice srpskih vladara (54).

U sljedećem poglavlju raspravlja o razdoblju Austro-turskog (osmanskog) rata 1683.-1690. godine koji je značajan preokret u europskoj povijesti. A osobito je značajan za samo Kosovo. S tim je ratom povezana i *Velika seoba Srba: 1689.-1690* (139-162). Ona je toliko mistificirana i mitologizirana u srpskoj historiografiji da je suvišno o njoj raspravljati. No, za razliku od mnogih zapadnih povjesničara koji su pod neshvatljivim utjecajem srpske historiografije kada je riječ o toj "seobi", Malcolm bez ikakvog okolišanja tvrdi da je ova "seoba" uz tragediju Kosovske bitke (1389.) sastavni dio nacionalnog i religioznog mita srpskog naroda. U svjetlu srpske pravoslavne teologije godina 1389. u usporedbi s Kristom je godina raspeća, a 1689. godina je pogreba, dok je 1912. godina uskrsnuća (140).

Ipak i oko te "Velike seobe" i u samoj srpskoj historiografiji postoje proturječna razmišljanja, ovisno o političkim interesima svjetskih sila na Kosovu, ali sve u cilju pragmatičke politike srpskih vlada. Tako primjerice srpski povjesničar Jovan N. Tomić, pišući o toj seobi 1913. godine, dakle u godini kada se održala Konferencija ambasadora u Londonu na kojoj se odlučivalo o granicama Albanske države, decidirano kaže: "*To je jedna istorijska zabluda, (sic!) koja se nedovoljno proučavana mogla održati sve do danas. Toj pogrešci izvor je u bilješkama i kronikama koje su pisali pravoslavni svećenici i u njihovu identifikiranju pustoši koja je zbog toga nastupila u pravoslavlju na toj strani s propašću samog naroda srpskog;*"⁴⁸ a na drugom mjestu ovaj isti povjesničar, ali 1902. godine, tvrdi: "*Odstupanje česarske vojske, patrijarhovo napuštanje patrijarhije i uskomešanost naroda i njegovo beganje (sic!, Z.M.) za česarovcima imali su strašnih posljedica za srpski narod...*"⁴⁹ Iz toga se jasno vidi pragmatizam srpske historiografije koji je uvijek bio u funkciji državne ekspanzionističke politike prema jugu, odnosno ostvarenje integralističkog ujedinjenja srpskog naroda i to u granicama jurisdikcije Pečke patrijaršije.⁵⁰

⁴⁸ Jov. N. Tomić, *O Arnautima u Staroj Srbiji i Sandžaku*, Beograd 1913., cit. ap. Hasan Kaleši, *O seobama Srba sa Kosova krajem XVII. i početkom XVIII. veka, etničkim promenama i nekim drugim pitanjima iz istorije Kosova*, u: Obeležja. Čaopis za društvena pitanja, nauku i kulturu. Godina VI, br. 4, jul-august 1976. (Priština), 194.

⁴⁹ Jov. N. Tomić, *Deset godina iz istorije srpskog naroda i crkve pod Turcima (1683-1693)*, Beograd, 1902., 163. cit. ap. H. Kaleši, nav. dj., 196

⁵⁰ "Pečka patrijaršija" kaže R. Samardžić, je obrazovala svoje područje prema verskom, odnosno etničkom načelu: sem stanovništva u onim oblastima koja su su ostala pod jurisdikcijom Carigradske patrijaršije i Ohridske arhiepiskopije, ona je okupljala celinu srpskog naroda, a to ne samo u Turskoj nego i u susednim državama, i to u Austriji i Mletačkoj Republici." (R. Samardžić, "Sudbina jednog naroda: Srbi od XIV do XX veka", u: *Ideje za srpsku istoriju*, 235.

No i sam karakter tog kretanja naroda je upitan: je li to "bježanje", kako kaže Tomić ili pak "seoba", kao što misli većina srpskih povjesničara?⁵¹ I ne samo to. Upitan je i broj Srba koji su u tom pokretu otišli s Kosova.

Prema Vuku Stefanoviću Karadžiću u pokretu je bilo 27000 familija,⁵² a prema drugim srpskim povjesničarima u pokretu je bilo 37000 familija koje su zapravo bile zadruge, pa je broj odseljenih Srba s Kosova bio između 400.000 i 500.000. Razlog takvom uveličavanju, tvrdi Malcolm, jest da se dokaže da je prije 1690. godine bilo razmjerno malo Albanaca na Kosovu, odnosno da je smrtnost Srba bila velika i da su Albanci došli na Kosovo tek nakon tog srpskog egzodusa (140). Međutim, poznati srpski povjesničar R. Samardžić u svezi s brojem odseljenih s Kosova kaže: "Oko trideset tisuća duša prebjeglo je na čelu s patrijarhom Arsenijem Crnojevićem pod okrilje cara Leopolda I. Drugi su se skrivali po zbjegovima, u nedostupnim šumama i planinama. Između Velesa na jugu i Beograda na sjeveru, sva zemlja je bila opustošena".⁵³ A Leopold Ranke u djelu *Serben und Turken im neunzehnten Jahrhundert*, Leipzig, 1879., govoreći o toj seobi Srba kaže: "On (sc. Arsenije Crnojević, Z.M.) je krenuo s nekoliko tisuća vjernika koji su bili obilježeni znakom križa k carskom logoru..."⁵⁴ No, na osnovi podataka koji se nalaze u pismu koje je Arsenije III. poslao nasljedniku Leopolda I., Malcolm zaključuje da je broj izbjeglih Srba bio između 30.000 i 40.000 duša. Važno je to što zaključuje da nisu svi bili s Kosova, nego i s područja Niša, doline Morave i područja Beograda (161).

Taj egzodus Srba nije upitan. Nije također upitno da su zajedno s njima morali bježati i Albanci - katolici koji su bili u jedinicama koje je organizirao skopski nadbiskup, Pjetēr Bogdani u borbi na strani Austrijanaca protiv Turaka, a njih je bilo oko 20.000 (140, 148).⁵⁵

⁵¹ R. Samardžić, "Kandijski rat u srpskoj istoriji", u: *Ideje za srpsku istoriju...*, 135.

⁵² "Raspravljajući, kaže R. Samardžić, u Predgovoru s bezimenim piscem koji je kritizirao drugo objavljvano *Srpskog rječnika* i tom prilikom zlonamjerno pomenuo da je njegov sastavljač "iz predjela Jadrana u Turskoj" "Vuk je napisao: "...a ne kaže (ili valjda ne zna?) da je u Turskoj i Zeta, i Mileševa, i Goražde i Skenderi! (Skadar?, Z.M.) I da je Srpska crkva (s jedizom Slavenskim) postala u Turskoj (onamo de Nemanja I. Studenicu zidao, i Dušan carovao; de je postao i življao sveti Savo Nemanjić i knez Lazar, i od kuda je Srpski patrijarh Čarnojević, Arsenije III., "на престолю саятаго Саввы сьдѣшии", preveo u Njemačku 27000 familija i došao u Sentandriju;" (cit. ap. R. Samardžić, "Počeci Vukova rada na srpskoj istoriji", u: PSI III/1986, 101)

⁵³ R. Samardžić, *Srpski narod između Turske i Austrije (1683-1739)*, u: *Ideje za srpsku istoriju...*, 149.

⁵⁴ cit. ap. Dr. Stefan Čakić, *Velika Seoba Srba 1689/90 i patrijarh Arsenije III Črnojević*, Novi Sad 1982., 171.

⁵⁵ T. R. Đorđević, *Stanovništvo u Srbiji posle Velike Seobe 1690. god.*, u: *Godišnjak Nikole Čupića*, knj. XXXIX, Beograd 1927., 4.; Z. Mirdita, *Pokušaj rasyjetljavanja i rješavanja problema fenomena "planinskih" odnosno "pastirskih" socijalnih struktura Balkana*, u: *Povijesni prilozii*, 12/1993., Zagreb, 314., bilj. 123. (Dalje: PP).

Bez obzira na dvojbe na koje čitatelj nailazi u tom poglavlju, primjerice jesu li se na strani Austrijanaca borili i Albanci - muslimani koji su pobjegli iz turskih jedinica, značajna je autorova konstatacija da nije istina da je Arsenije III. Crnojević, koji je oklijevao između Beča i Mlečana i koji se na kraju okrenuo Beču (154-155), stao na čelo ovog egzodusa srpskog naroda. Ako je tako bilo, onda se to odnosi na kasnije razdoblje. Zapravo, autor tvrdi da je on pobjegao s deset konja natovarenih blagom, a "Rašiani" su ga na putu i opljačkali. Zapravo nitko nije imao vremena, tvrdi autor, da se spasi sa zapadnog Kosova, odnosno iz Peći, gdje se nalazila Patrijaršija (158).

Razdoblje od 1690.-1817. godine je razdoblje *Oporavka i pada* (163-180). Glavni izvori za rasvjetljivanje ovoga razdoblja autoru su bila izvješća barskoga nadbiskupa Vicka Zmajevića i prizrenskog biskupa Matije Mazrekua, poslana Kongregaciji de propaganda fide. Kako Arseniju III., unatoč molbi upućenih sultanu, nije bilo dopušteno da se vrati u Peć, sultan je, da bi spriječio daljnji egzodus stanovništva imenovao za pečkog patrijarha Kalimaha, koji je bio grčkog podrijetla (163-164). Iznenadujuća je autorova konstatacija da iako je ovo stoljeće karakteristično po intenzivnoj islamizaciji to ipak nije bila intencija državne politike (164). Međutim, već na sljedećoj stranici jasno ističe da su katolici bili prisiljeni ili prihvatiti islam ili napustiti zavičaj. Ako to ne bi učinili, bili bi prisiljeni plaćati teške namete. Zbog toga su Kelmendi odnosno Klementinci bili prisiljeni preseliti se na visoravni Peštera, sjeverno od Peći, to jest u Sandžak i u Novi Pazar (165). Ovo je značajno i za otkrivanje podrijetla današnjeg stanovništva na tim područjima koje je potpuno islamizirano i govori srpski, odnosno sada bošnjački.

Katolici su bili u nezavidnom položaju između osmanske vlasti i pečkoga patrijarha koji je na osnovi fermana dobivenog od sultana imao vlast i nad katolicima. Patrijarh je zato morao sultanu plaćati godišnji porez koji je ubirao od katolika (166-167). Položaj Kelmenda odnosno Klementinaca - katolika osobito se pogoršao 1714. godine kada su stali na stranu Mlečana. Tako su se, bježeći s vojskom koja se povlačila, nastanili kao graničari u Hrtkovcima i Nikincima u Srijemu. I oni koji su se 1737. godine zajedno borili pod vodstvom patrijarha SPC, Arsenija IV. Šakabente, 1992. godine Srbi su protjerali sa svojih ognjišta, a Vojislav Šešelj je Hrtkovce preimenovao u Srbislavce (170).

Albanski povjesničari, kako s Kosova tako i iz Albanije, ovaj egzodus krajem 1737. godine smatraju "drugom seobom". Međutim, Malcolm smatra da velika većina ovih izbjeglica nije bila s Kosova nego sa sjeverozapada (170). Kosovom tada vladaju tri velikaške obitelji: Mahmutbegolli, poznati kao Begolli (Peć), Rotulli (Prizren) i Gjinolli (Gnjilane) (175). Kako se o pravoslavnoj zajednici na Kosovu u ovo doba veoma malo govori, srpski povjesničari to tumače kao razdoblje teškog pritiska nad tim stanovništvom, odnosno stalnog useljavanja Albanaca na Kosovo. Malcolm tu tvrdnju odbija i ističe privilegirani položaj pravoslavaca i visoke pravoslavne crkvene hijerarhije u odnosu na katolike i Katoličku crkvu. Uz to autor tvrdi da je na Kosovo došao

velik broj različitih naroda, primjerice Vasojevići i pravoslavni Vlasi koji su se postupno srbizirali. Stoga, zaključuje da su tvrdnje o Srbima kao starosjedilačkom stanovništvu na Kosovu čista izmišljotina (*rather bogus*), jer većina stanovništva na Kosovu zna odakle su došli (179).

U desetom poglavlju *Reforme i otpori: 1817.-1878.* (181-201) već na samom početku autor ironizira srpske povjesničare koji smatraju da je povijest Kosova XIX. st. tragično razdoblje, ali i albanske koji smatraju da je to razdoblje junačkih borbi albanskog naroda za nacionalno oslobođenje (182). Prema Malcolmu to je razdoblje u kojem se mjesni moćnici suprotstavljaju reformama sultana Mahmuta II. (1808.-1839.), tražeći za sebe širu autonomiju. To je i dovelo, tvrdi autor, do treće kosovske bitke koja se 16. srpnja 1813. godine odigrala na onom istom mjestu na kojem i prva 1389. godine s tom razlikom što su se tada sukobile dvije istorodne vojske. Naime, jedna pobunjenička na čijem je čelu bio karizmatični vođa Husein paša Gradašćević i sultanova vojska na čelu s velikim vezirom. Na stranu Husein paše prešli su i Albanci koji su do tada bili u turskoj vojsci. Pobijedio je Husein paša. Autor zaključuje da pobjednik nije znao iskoristiti tu pobjedu, jer da ju je iskoristio promijenio bi se povijesni tijek Bosne, Kosova i Albanije. Husein paša je vjerovao u obećanja i koncesije, a turski su političari intrigama stvorili razdor unutar redova saveznika. Glavne posljedice ove epizode za Kosovo su kraj nekontrolirane vladavine domaćih dinastija i uvođenje vojne uprave, čime je veći dio Kosova postao jedan *ejalet* sa sjedištem u Skoplju, a kasnije u Prizrenu. Liberalni duh tih reformi vidi se u i proganjanju kriptokatolika, odnosno laramana koji su se javno izjašnjavali za katoličku vjeru (186).

Autor se zadržava na politici Ilije Garašanina i na njegovoj korespondenciji s duhovnim prvakom Mirdita, konkretno s mirditskim opatom, mons. Gasparom Krasnijem (G. Krasnićijem). Pri objašnjenju te korespondencije autor tvrdi da je Srbija korištenjem te kršćanske "koalicije" htjela pridobiti katolički element Mirdite kako bi mogla izići na more (189, 218). Na žalost ta je tvrdnja i točna i nedorečena. Jer autor ne objašnjava razloge korespondencije mons. Gaspara Krasnija s Ilijom Garašanićem, odnosno kontakte mons. Prenka Dočija (P. Dočija), opata Mirdite, s crnogorskim knjazom Nikolom I. Mislom da je autor to trebao rastumačiti jer je službena albanska historiografija "suradnju" tih katoličkih duhovnih prvaka s Ilijom Garašanićem i knjazom Nikolom I. smatrala izdajničkim činom, usmjerenim protiv interesa albanskog naroda. No, postavlja se pitanje što su mogli izdati osim turskih državnih i duhovnih institucija koje su, kako je s pravom zaključio akademik Rexhep Qosja (Redžep Čosja),⁵⁶ otuđile albanski narod od europske civilizacije?! Osim institucija Katoličke crkve koje su zdušno kultivirale albanski nacionalni, duhovni i kulturni identitet, drugih institucija koje bi djelovale u tom smjeru nije ni bilo. Uostalom nije postojala ni nacionalna država za čiju su se neovisnost, makar i makijavelističkim sredstvima, borili ti duhovni poglavari Mirdite.

⁵⁶ R. Qosja, nav. dj., str. 9.

Treba reći da su u svemu tome ciljevi obiju strana bili različiti. Kako je islamsko albansko stanovništvo izražavalo podaničku lojalnost turskoj carevini - premda se u raznim ustancima borilo protiv turske vlasti ali samo za socijalno i ekonomsko oslobođenje, a ne i za političku samostalnost i neovisnost zemlje, - katolici i njihovi duhovni čelnici borili su se ne samo za socijalno i ekonomsko oslobođenje nego i za neovisnost i samostalnost zemlje i njezin etnointegritet. To se jasno vidi iz sadržaja brzojava poslanog albanskom episkopatu u Skadru od 29. lipnja 1919. godine, koji su potpisali mons. Luigj Bumçi (Luid Bumçi), biskup Lješa, o. Gjergj Fishta (Đerd Fišta), franjevac i nacionalni albanski pjesnik i Luigj Gurakuqi (Luid Gurakući), katolički laik i intelektualac.⁵⁷ Osim toga, stajalište je onoga doba da se "istočno pitanje" može riješiti jedino u međusobnoj suradnji kršćanskih naroda. U tom svjetlu treba gledati na suradnju Albanaca katolika i Srbije odnosno Crne Gore. Uostalom zašto ne istaknuti činjenicu da je srpska država i SPC u Katoličkoj crkvi i njezinom kleru vidjela najveću opasnost za ostvarenje srpske nacionalne ekspanzionističke politike.⁵⁸ Također je neshvatljivo da autor kada govori o tzv. Mirditskoj Republici stvorenoj 1921. godine (275), nijednom riječju ne kaže da je protiv te tvorevine koju je stvorio Beograd bio čitav albanski kler s katoličkom albanskom inteligencijom.⁵⁹

Razlog očuvanju pravoslavnih hramova i manastira na Kosovu autor s pravom nalazi u albanskom islamiziranom elementu i njegovu vjerskom sinkretizmu (190). Također je svako nastojanje utvrđivanja etničke pripadnosti na Kosovu na osnovi turskih podataka suvišno. Jer, u Osmanskom carstvu različiti narodi nisu se dijelili po etničkoj nego po vjerskoj pripadnosti, tj. kao millet koji je značio vjersku zajednicu. Primjerice, uz židovski i armenski

⁵⁷ "Jugoslavi multiplicano insistentamente loro sforzo presso Conferenza Pace per ottenere annessione con tutto territorio destra Drin nonché Alessio Mirdizia stop E'dunque di somma importanza far pervenire sollecitamente Conferenza da parte Episcopato Clero e Cattolici (sic!, Z.M.) energica protesta cumulativa contro simili pretese dichiarando che elemento cattolico albanese ha tutto interesse sia dal punto di vista nazionale che da quello religioso di restare unito Albania indipendente (sic!,Z.M.) stop Protesta sia inviata direttamente Conferenza per Telegramma comunicandoci dopia stop Copia sia pure consegnata al Comando codesto presidio militare stop. (Zef Mirdita, *Krishtenizmi ndër shqiptarë...*, 374., bilj. 442.)

⁵⁸ "Mi smo - kaže svećenik Borojević - u katolicizmu i do sada imali najgorčijeg i najpodlijeg neprijatelja... I u prošlim ratovima najveći otpor kroz Staru Srbiju i novoskovanu Albaniju davali su Arnauti katolici, a srpski (!) Skadar oteo je pobjedonosnoj srpskoj vojsci katolicizam, a ne arnautska nacija. Nisu Skadar i Albanija poklonjeni (!) naciji, no katolicizmu i nije svirepa i bezdušna Evropa Arnautima za njihove crne oči dala Albaniju, Skadar i Srpsko(!) Sinje More, no ih je katolicizmu dala. I sve teškoće koje smo imali i ranije i tada i sada i koje ćemo imati u budućnosti dolaze nam od strane katolika."(v. Glasnik pravoslavne crkve, br. 23-24.,god. 1913., 460.-462., cit. ap. Ljubica Štefan, "Povratak" albanskih katolika u pravoslavno "jato",u: MI-ZBOR,7-8/1999 (Zagreb), 23.)

⁵⁹ Zef Mirdita, *Krishtenizmi ndër shqiptarë...*, 374.

postojao je i pravoslavni millet (194).⁶⁰ Međutim, nisu svi muslimani na Kosovu bili Albanci. Tu treba ubrojiti i islamizirane Vlahe koji su se s vremenom i albanizirali. Ali autor u muslimane ubraja i Gorance odnosno torbeše koji su govorili slavenski jezik *Slav-speaking*, taj jezik i sada govore, i koji su na islam prešli tek 1766. godine, iako su neki i prije toga prihvatili islamsku vjeru. Njihov prijelaz na islam autor objašnjava zapostavljenošću od grčkih episkopa nakon ukinuća Pečke patrijaršije 1766. Taj je zaključak autor izveo na osnovi narodne predaje (195, 197, 198). Ipak, opće je mišljenje da su te navedene "Slav speaking" strukture zapravo bili srbizirani Vlasi.⁶¹

Govoreći o etničkoj strukturi u XIX. st. na Kosovu, Malcolm između ostaloga kaže da je bio velik broj obitelji pravoslavne vjere, a materinjski jezik im je bio albanski, te kaže da svi muslimani nisu bili Albanci. Bilo je oko 6000 Čerkeza i najmanje 10000 Cigana muslimana kao i pravoslavaca (194-195, 206, 207, 214-217). Premda jezik, osobito na ovome multietničkom području, ne može utvrditi etničku pripadnost određenih ljudi, postavlja se pitanje: nisu li ti pravoslavci "Albanian - Speaking" Vlasi? I koliko god su zanimljive neke autorove tvrdnje o procesu "srbizacije" odnosno "albanizacije" različitih etničkih struktura na Kosovu, on ipak ne daje čvrste dokaze za svoje tvrdnje. On također spominje Ljumu, oko 30 km zapadno od Prizrena, čiji su stanovnici najprije prešli na islam, a onda sa "Slav-speaking" na albanski jezik, kao što je to slučaj s Orahovcem, gdje duhovno vladaju dervisi (197). A tko su ti "Slav-speaking" u etničkom smislu, autor ne objašnjava.

Ipak treba istaknuti autorovu intelektualnu i moralnu hrabrost u suprotstavljanju idejama Jovana Cvijića i "oca srpske političke etnografije" Spiridona Gopčevića, prema kojima su svi Albanci na Kosovu "albanizirani Srbi", dapače i Gege⁶², bez obzira na to jesu li muslimani ili katolici (198-199). Sve su te falsifikate, tvrdi Malcolm, ti autori zasnivali na nekim vjerskim sinkretističkim elementima, kao što su kućna slava, Badnjak koji slave i Albanci katolici i pravoslavci, a po njima su srpskog podrijetla (198).

⁶⁰ M. O. H. Ursinus, Zur Diskussion um "millet" im Osmanischen Reich, u: Südostforschungen 48 (1989), 195-207.

⁶¹ Aleksandar Solovjev, *Fundajiti, Patareni i Kudugeri u vizantinskim izvorima*, u: Zbornik radova knj. XXI. SANU, Vizantoliški institut knj. 1, (Beograd, 1952.), 126.; Zef Mirdita, *Vlasi u svjetlu bizantskih autora*, u: PP, 14/1995., 92 s.

⁶² "Gegerci (...) Diese Namen bezeichnen, kaže J. G. von Hahn, im toskischen Dialekte Nordalbanien und seinen Bewohner. Der letztere betrachtet sie als Spitznamen, legt sie daher sich selbst nie bei und belegt den besonders in Mittelalbanien zahlreich sitzenden Wallachen mit den Spitznamen γγγε (auch celtisch?). In Nordalbanien findet sich der Eigennamen γεγ, Ghëg, und in Südalbanien γγγο - ja häufig, ebenso Ghiga in Griechenland (besonders auf Hydra, welches rein albanisch ist) und in der Wallachei; welcher Sprache die letztere Form eigentümlich zugehöre, können wir jedoch nicht angeben. - Die Bedeutung des Stammes ist uns dunkel. Vielleicht ist der Volksname dem Eigennamen entnommen, und gehört in die Kategorie von John Bull, Bruder Jonathan (...) Wir stellen zu der albanischen Form die römische gens geganea, eine der sechs lateinischen gentes, welche nach Livius III,37 unter die patres aufgenommen wurden; doch erscheint schon in Plutarch, Numa 10 eine Gegania als Vestalin." (J.G. von Hahan, nav. dj., 236.)

Premda je za Malcolm kršćansko podrijetlo albanskih muslimana neupitno, nešto je neodređeniji kada je riječ o pripadanju pravoslavlju ili katoličanstvu. Naime, on kaže da su "Albanian speaking" mogli biti i članovi Pravoslavne crkve. U prilog takvom mišljenju spominje stanovništvo Reke, sjeverno od Debra (alb. Dibra) koji i danas pripadaju pravoslavnoj vjeri, a drugi su bili katoličke vjere (198). Međutim, što reći o činjenici da i u narodu ovog područja vlada mišljenje da su oni vlaškog podrijetla, a to i sam autor na drugom mjestu kaže (203), a njih nazivaju Goge, što je u narodu naziv za Vlahe.⁶³ Pod tim imenom prisutni su i u Prizrenu (213).

Premda u svoj toj argumentaciji srpskih autora oko pojma "arnautaš", pod kojim se misli "albanizirani Srbi," autor uočava određene falsifikate, ipak dopušta mogućnost da je taj proces bio recipročan. No, unatoč tome autor tvrdi, da je u drugoj polovici XIX. stoljeća većinsko stanovništvo Kosova govorilo albanski.

Već sam istaknuo da su pojmovi "Albanian speakers" odnosno "Slav-speakers" za jednu multietničku i vjersku sredinu kao što je Kosovo pri utvrđivanju etničke strukture nedostatni. Upravo zbog toga autor upotrebljava te "neutralne" pojmove. Naime, ne treba zaboraviti da je jezik odraz nacionalnog identiteta, ali i socijalne i kulturne integracije u jednoj socijalno i etnički različitoj sredini.

To se jasno vidi i u sljedećem poglavlju knjige u kojoj autor raspravlja o fenomenu multietničkog društva Kosova pod naslovom *Ostale manjine Kosova: Vlasi, Cigani, Turci, Židovi* (202-214). Sve su ove etničke strukture na Kosovu još i danas višejezičnog karaktera, kao i Čerkezi, kojih na Kosovu ima samo 50 obitelji i žive u selu Donje Stanovce između Prištine i Vučitrna, a govore čerkeški, turski, srpski i albanski (214-216).⁶⁴

Osvrnut ću se više na problem Vlaha na Kosovu nego na druge skupine. Malcolm u drugom poglavlju jasno ističe činjenicu da je Kosovo kolijevka dvaju povijesnih procesa različitih etnika: Albanaca i Vlaha (40). S ovog područja Vlasi su se još u X. st. kretali prema jugu sve do sjeverne Grčke (202). Iako su ostali Vlasi koji su dugo živjeli u simbiozi sa stanovništvom albanskoga govornog područja išli prema sjeveru i istoku i prelazeći Dunav u XII. st. prešli u Rumunjsku, ipak su mnogi ostali na Kosovu, Crnoj Gori i Hercegovini. Međutim, autor tvrdi da su ovi prvobitni Vlasi na Kosovu iščeznuli sa povijesne pozornice jer su se posrbili ili su napustili Kosovo. A Vlasi koji se spominju na Kosovu i u XIX. st. došli su s juga i nisu bili povezani s onim Vlasima koji su tu živjeli do kraja srednjega vijeka (202). Zapravo, obje su navedene pretpostavke točne. O prisutnosti Vlaha na Kosovu, unatoč srbizacije kroz pravoslavlje ili albanizacije kroz islam, govore prezimena: Vlasi, Vlasaliu, Vlasolli i dr., odnosno toponimi kao Stanišor, Plangčor odnosno

⁶³ J.G. von Hahan, nav. dj.

⁶⁴ Čerkeza više na Kosovu nema. Naime, prema nekim saznanjima oni su se u potpunosti iselili s Kosova, nakon što su 10. lipnja 1999. godine prestala NATO-va bombardiranja Kosova.

Vlašnje kod Prizrena, Vlačica kod Gnjilana ili pak "vlaško groblje" i dr. A nespominjanje Vlaha na Kosovu tijekom "dvostoljetne vladavine Osmanlija" autor nastoji opravdati njihovom sposobnošću kulturne i jezične prilagodbe. Premda se u turskim dokumentima ime "Vlah" spominje u etničkom značenju,⁶⁵ ipak njihovo iščeznuće treba pripisati islamizaciji ili tomu da su kao kršćani tretirani pod pojmom "millet." Kao što je već rečeno, u Osmanskoj državi su se narodi dijelili ne po etničkoj nego po religioznoj pripadnosti.⁶⁶

Vlasi se, prema Malcolmu, na Kosovo intenzivno useljavaju nakon rusko-turskih (inače autor uvijek upotrebljava osmanski mjesto turski!⁶⁷) ratova 1768. - 1774. godine i razaranja njihova najznačajnijeg kulturnog i ekonomskog centra Moskopolja (alb. Voskopoje). Na Kosovu su se nastanili u Uroševcu (alb. Ferizaj), Peći (alb. Pejë), Đakovici (alb. Gjakovë), ali većina u Prizrenu gdje su se i najviše održali u svom etničkom identitetu. Tek nakon okupacije Kosova 1912. godine, kaže autor, prizrenski su se Vlasi potpuno srbizirali (205).

Raspravljajući dalje o etničkoj strukturi Kosova, Malcolm spominje i Turke. Iako nije bilo neke masovne kolonizacije Turaka (40) autor tvrdi da Turci žive na Kosovu još u doba kralja Milutina, tj. u XIV. st. Međutim, prisutnost Turaka na tom području govori o njihovoj jezično-kulturnoj, ali ne i etničkoj pripadnosti (sic!, Z.M.). Posebno se to odnosi na urbane sredine u kojima je turski bio urbani jezik dok se u selu Mamuša kraj Prizrena i Dobrčane kraj Gnjilana, govorio, osobito u Mamuši, klasičan turski jezik (210). Uz Yürüke (Juruke), koji se prema autoru trebaju shvatiti prije kao vojna negoli etnička kategorija (209), autor tu etničku sliku nadopunjuje i prisutnošću Kurda odnosno Arapa i Laza, koji su došli iz sjeveroistočne Anadolije, a jezik im je sličan gruzijskom (209).

A kada spominje Židove autor kaže da su na Kosovu još od 1360. godine, i da su došli iz Mađarske. Njih je bilo kako Aškenaza tako i Sefarda. Međutim, iako je 1889. godine bio ukinut antisemitski zakon, Židovi su, tvrdi autor, i dalje u srpskoj sredini bili nepoželjni (211-213).

Razdoblje od *Prizrenske lige do Mladoturske revolucije: 1878.-1908.* (217- 238) ima iznimnu važnost za sve Albance (217). Godina 1878. je godina rješavanja "Istočnog pitanja", godina kada se mijenjao geopolitički zemljovid Osmanskog carstva. San Stefanskim mirom 3.3.1878. godine, sklopljenim između Turske i Rusije, stvara se "Velika Bugarska". Tim sporazumom turski

⁶⁵ Nicoara Beldiceanu, *Les Valaques de Bosnie à la fin du XVe siècle et leurs institutions*, u: *Turcica VII/1975* (Paris), 122, bilj. 4.

⁶⁶ Vidi bilj. 62.

⁶⁷ Zanimljivo, autor naziva i jednu gradsku četvrt u Prizren imenom "osmanska" (352), iako nama Prizrencima takav naziv za tu četvrt je nepoznat. Ona se zapravo zove Gazi mehmed pašina mahala u kojoj se nalazi i Bajrakli-džamija, podignuta 1573. godine, a u kojoj su se održavali sastanci Prizrenske lige 1878. godine. (v. Dr. Esat Haskuka, *Historijsko-geografska analiza urbanih funkcija Prizrena*. Univerzitet Kosova. Đakovića, 1985., 181.) A za nas kršćane bez obzira katolika ili pravoslavaca je bila "turska mahala", jer se govori turski.

teritoriji nastanjeni Albancima dodijeljeni su balkanskim kršćanskim državama. Ovakva dioba Turskoga carstva nije zadovoljavala europske Velike sile. Stoga je 13. srpnja 1878. godine sazvan Berlinski kongres s ciljem revidiranja San Stefanskog sporazuma. Osnovni kriterij pri dodjeljivanju teritorija Osmanskog carstva balkanskim narodima bili su religija i etnička pripadnost. Međutim, to načelo nije vrijedilo za Albance.⁶⁸ Razlog tome je što su oni većinski pripadali islamskoj vjeri i kao takvi su izražavali lojalnost sultanima odnosno Turskoj carevini. Ta je lojalnost učinila da ih europska diplomacija tretira kao Turke. Zahvaljujući tome Srbija je dobila područje Niša, ali ne i Kosova, kaže Malcolm. Naravno da se time nisu zadovoljili Albanci i upravo je to bila iskrica koja je rasplamsala pokret otpora na Kosovu, najprije protiv odluka Berlinskog kongresa, a zatim i Turske carevine da bi nakon 34 godine razorno obuhvatilo cijelo Carstvo i tako postalo glavnim uzrokom rušenja Turskoga, odnosno Osmanskoga carstva (201).

Kao reakcija na spomenutu politiku prema teritorijima s albanskim stanovništvom 10. srpnja 1878. godine osniva se Prizrenska liga. Neovisno o određenim disonancama u albanskom pokretu, Prizrenska liga je prvi put albansko pitanje podigla na diplomatsku razinu. No, Malcolm pobija mišljenje albanskih povjesničara da je taj pokret odražavao povijesni kontinuitet jedne zacrtane socijalne kohezije i kontinuirane ideologije albanskog naroda. Ovakvoj se koncepciji suprotstavljaju mnogi događaji. Autor izričito kaže, da je Liga ostala vjerna šerijatu i sultanu, a na Kosovu je bila potpuno prožeta duhom islamskog fanatizma. Borila se za određenu autonomiju, ali u Osmanskom carstvu. To će se odraziti negativno i na Albance katolike čiji su duhovni i svjetovni prvaci, kao što je već naprijed rečeno, stupali u kontakt kako s I. Garašaninom tako i s crnogorskim knjazom Nikolom I. s ciljem suprotstavljanja tom islamskom duhu i organiziranja ustanka za stvaranja jedne neovisne albanske kneževine na čelu sa prvakom Mirdita, Prenk Bib Dodom (189, 197, 217, 222, 406, bilj.14). Taj će islamski duh, na žalost, imati katastrofalne posljedice prilikom utvrđivanja državnih granica Albanije na Konferenciji ambasadora u Londonu 1913. godine. Taj će islamski fanatizam stvoriti neprijateljstvo i prema ostalim kršćanima na tom području. To je, tvrdi autor, potaknulo srpske diplomate i etnografe, nacionalistički opterećene, da se Kosovo stavi pod srpsku vlast (229-230).

Ipak treba istaknuti da je Malcolm u pravu kada tvrdi da veći dio slavenskog stanovništva Balkana krajem XIX. st. nije imao nacionalni identitet, osobito ona iz područja Južne Morave. To je i razumljivo kada se zna da je upravo to područje bilo vlaškog karaktera.⁶⁹ Jer, kako s pravom ističe N.

⁶⁸ The Truth on Kosova..., str. 123.

⁶⁹ Jovan Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, knj.I. Beograd 1906., 182.,183.; Atanasije Urošević, Gornja Morava i Izmornik, SANU. Odeljenje društvenih nauka. Srpski etnografski zbornik (Dalje SEZ), knj. II. Naselja i poreklo stanovništva knj. 28., Beograd 1951.,4,23,36,39,69,83, 202-207, 209, 277, 298 ss.; Jovan F. Trifunovski, Gornja Pčinja. SANU. Odeljenje društvenih nauka. SEZ knj. LXXVII. Naselja i poreklo stanovništva knj. 38., Beograd 1964., 47 s.

Malcolm, pripadnost SPC - u je prije svega vjerska, a ne nacionalna identifikacija (231).

Islamskim duhom, tj. panturcizmom prožete su na žalost i sve druge albanske lige. Taj se duh izražavao u konstataciji: *Mi ne znamo što je Ustav. Za nas postoji samo Šrijat*. To se odnosi i na Mladoturke i njihovu revoluciju, čiji su ideolozi bili Albanci, a cilj im je bio stvoriti osmansku naciju prema načelu poistovjećivanja vjere s nacijom, a samim time su htjeli izbrisati razlike između Albanaca katolika i Albanaca muslimana. Međutim, to je bila samo farsa, jer kršćani Mladoturskim ustavom pred državnim vlastima nisu postali ravnopravni s muslimanima (238). Bez obzira na sve to, autor ističe odlučujuću ulogu Albana s Kosova u uspostavljanju mladoturskog režima (237). Protiv tog duha panturcizma odnosno panislamizma borili su se, iako neuspješno, intelektualci-preporoditelji, uglavnom u emigraciji.⁷⁰

Taj se islamski duh odražavao i na kulturnom planu i to u grčevitoj borbi protiv upotrebe latinske abecede u albanskom pismu. Naime, hodže i muftije Debra i Prištine ovu su abecedu, koja je prihvaćena na Kongresu o albanskom alfabetu, održanom 1908. godine u Monastiru (dan. Bitol) pod predsjedavanjem o. Gjergja Fishte (Đerđ Fišta), proglasili abecedom bezbožnika. I mladoturski odbor u Solunu grčevito se borio za očuvanje arapskog pisma koje je trebalo poslužiti kao čimbenik jedinstva cijeloga turskoga carstva (239). U tu borbu protiv upotrebe latinskog pisma islamistima se pridružila i *Organizacija osmanlijskih Srba* u Skoplju koja je pod četničkim vojvodom Radenkovićem i uz odobrenje Mladoturaka 1908. godine osnovala svoje ogranke po čitavom Kosovu i Makedoniji i tako se 1910. godine pridružila Mladoturcima u žestokoj borbi protiv upotrebe latinskog pisma u Albanaca. O svim tim problemima autor raspravlja u 13. poglavlju pod naslovom *Veliki ustanci, srpsko osvajanje i Prvi svjetski rat: 1908.-1918* (239-263).

Suradnja srpske vlasti s islamistima protiv Albanaca radi ostvarivanja velikosrpske ideje nije rijedak slučaj. To se očituje i u slučaju formiranja već spomenute *Organizacije osmanskih Srba* koja pomaže Turgut paši u gušenju albanskih ustanika (242) koji su se, zaslijepjeni idejom islamizma i panturcizma, borili samo za socijalno i ekonomsko oslobođenje, ali ne i za političko osamostaljenje. Pa i Deklaracija koju je u "Crvenoj knjizi" objavio Ismail Qemali (Ismail Ćemali) u Crnoj Gori izjašnjavała je vjernost sultanu (244). I onda, kada su katolička plemena sjeverne Albanije pod vodstvom Dedë Gjo Lulia (Ded' Ćo Lulia), - koje je pomagala Crna Gora, ali ubrzo i izdala - podigli ustanak, Albanci muslimani im se nisu pridružili (244). Jedini koji se borio za pravu albansku stvar bio je Hasan Priština koji je, istina u početku bio zanjiet idejama Mladoturaka, ali kao intelektualac koji se formirao na Zapadu, ubrzo ih napušta. Za razliku od njega, ostali su bili opterećeni idejom panturcizma poput Ise Boletinija, Rize bega Kryezija i Bajrama Curija (244, 246). Autor s pravom tvrdi da je srpska agentura surađivala s Isom

⁷⁰ Peter Bartl, *Albanien vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Regensburg 1995., 110-113.

Boletinijem, Nexhipom Dragom (Nedžip Draga) i Bajramom Curijem. Isa Boletini zdušno je surađivao i sa zloglasnim pukovnikom Apisom, osnivačem "Crne ruke" i s četničkim vojvodom, Kostom Pećancem. Istina, on je tu igrao dvostruku ulogu. Iako je primao goleme svote novca od srpske vlade, na kraju ih je ipak izdao (250, 251, 262, 265).

Nakon Kumanovske bitke 1912. godine i okupacije Kosova od srpske vojske počinje doba genocida nad Albancima, nasilnog prevjeravanja Albanaca katolika u pravoslavlje,⁷¹ etničkog čišćenja radi mijenjanja etničke strukture Kosova (252-260) i to sve pred očima Velikih sila. Zapravo, iz autorova izlaganja jasno se vidi nestalna politika Velikih sila prema Albancima radi ostvarivanja njihovih interesa. Za razliku od drugih jedino je Austro-Ugarska bila na strani Albanaca i za pripajanje Kosova Albaniji (256, 261). Na žalost i tu je autor nedorečen. Naime, ne objašnjava zašto se Velike sile tako ponašaju prema Albancima. To nije nikakva tajna. Zahvaljujući upravo idejama panturcizma i panislamizma oni su tretirani kao "Turci",⁷² odnosno albansku državu u sklopu karšćanskih balkanskih država smatrali su "jednu malu Tursku."⁷³ To je stajalište priznato i u albanskoj historiografiji.⁷⁴

U cilju mijenjanja etničke strukture Kosova, Srbija počinje provoditi kolonizaciju Srba na tom području, a suprotstavljaju joj se kačaci. O tome autor raspravlja u sljedećem poglavlju pod naslovom *Kačaci i kolonisti: 1918.-1941.* (264-288).

Malcolm već na samom početku deciderano tvrdi da Kosovo nikada nije bilo legalno pripojeno srpskoj državi. Jer prema paragrafu 4. iz Ustava iz 1903. godine koji je u Srbiji bio na snazi od 1912. do 1913. godine kada je Kosovo okupirano, jasno se kaže da se granice Srbije mogu promijeniti samo Velikom narodnom skupštinom, a ne "običnom Narodnom skupštinom" ili parlamentom. Međutim, Velika narodna skupština koja bi trebala raspravljati o ratifikaciji proširenih granica nikada nije bila sazvana. Iz ovoga slijedi da se Kosovo nije pripojilo Srbiji niti na osnovi kriterija međunarodnog prava. Jer, tvrdi autor, kada jedan teritorij prelazi s jedne države na drugu uz pomoć okupacije i to za vrijeme rata, taj čin poslije rata mora biti priznat sporazumom

⁷¹ Ljubica Štefan, "Srbija i Albanci", Pregled politike Srbije prema Albancima od 1878. do 1914. godine, Knjiga prva, *Časopis za kritiku znanosti*, Ljubljana, 1989., 135.-138.

⁷² Stvro Skendi (alias Mehdi Frashëri), Albania, New York, 1956., 469.-470.

⁷³ Peter Bartl je u tome izričit kada kaže da nisu bili protiv albanske držve samo susjedi nego i sami Albanci muslimani koji su željeli ostati u otomanskoj državi: "**Les peuples voisins n'ont pas été les seuls à s'opposer à la création d'un État national albanais, mais également les Albanais de confession musulmane qui désiraient demeurer dans l'État ottoman.**" (Potertao, Z.M.) (ap. Milan Kosanović, Compte rendu du colloque: *Mythes, symboles, rituels. Le pouvoir historique des "signes" en Europe du Sud-Est aux XIX et XXème siècles*, Bonn, 15-17 septembre 1997, u: *Balkanologie* volume II - Numéro 1-juillet 1998 (Paris), 123.

⁷⁴ Prof.dr. Kristo Frashëri, *Trashëgimia dhe perspektiva shqiptare* (Nasljedstvo i albanska perspektiva), u: *Kombi. Rrugët e bashkimit kombëtar*. Botuar nga shtëpia botuese Onufri. New York, 1997., fq. 275.

između dviju zaraćenih strana. To se odnosi na Londonski sporazum koji je poslije rata potpisan između balkanskih saveznika (uključujući tu i Srbiju) i Osmanske države. Međutim, Srbija ga nikada nije ratificirala. Isto je i s Carigradskim sporazumom, sklopljenim u ožujku 1914. godine između Srbije i Osmanske države po kojem se Londonski sporazum smatrao ratificiranim. Ni to Srbija nikada nije učinila. Isti je slučaj sa sporazumom u Sevresu 1920. godine pa i s onim u Ankari 1925. godine koji su ostali bezvrijedni i neučinkoviti glede čina pripajanja Kosova Srbiji. Naime, sporazumom u Ankari 1925. godine Turska je smatrala Kosovo dijelom Jugoslavije, a ne Srbije (265-267).

Kada je riječ o kulturnoj politici na kosovskom osvojenom teritoriju treba reći da je Srbija dopuštala osnivanje privatnih škola na Kosovu, ali nastavni jezik morao je biti turski zbog čega su se škole smatrale turskim (267). Za albanski nacionalni identitet zauzimao se albanski katolički kler, iako je, ne slučajno, biskup bio Slovenac. Taj je kler propovijedao i podučavao na albanskom jeziku uz katekizam i druge nastavne predmete. Zbog toga je bio proganjan i ubijan, kao 1929. godine franjevac Konstantin Shtjefen Gječovi (K. Štjefen Đečovi), rodom iz Janjeva, a župnik u Zjumu kraj Prizrena (272).

Suprotno politici hodža i muftija 1930. godine tri su katolička svećenika poslala peticiju Ligi naroda u Ženevi s ciljem zaštite prava Albanaca, neovisno o njihovoj vjeri, ali su postali žrtve kolonizatorske politike Srbije (286).

Radi mijenjanja etničke strukture Kosova srpska vlast provodi nemilosrdnu kolonizaciju i dovodi na Kosovo srpsko stanovništvo iz Like, Banije i Korduna. Ovime počinje i konfiskacija zemljišta albanskog stanovništva. Kačaci su ipak, kaže autor, usporavali tu kolonizaciju Srba na Kosovu (279).

I na političkom planu srpska vlast surađuje s islamskim elementom. Ona, računajući na pomanjkanje albanske nacionalne svijesti u islamiziranom dijelu albanskog stanovništva, dopušta rad političke partije Džemijeta (Jedinstvo), osnovano u Skoplju još 1919. godine, čiji je cilj bio zaštita interesa albanskih muslimana (269). Ova je partija, kako sam autor ističe, surađivala sa srpskim političkim partijama i to primjerice s radikalima - centralistima i demokratima-unitaristima (270). U toj političkoj igri Beograd je nalazio ljude iz albanskih redova preko kojih je provodio antialbansku politiku. Jedan od takvih je bio i Ahmed Zogu, krvni neprijatelj kosovarskih političara, kačaka i kosovarskih iredentista (277), iako će se taj isti Zogu 1928. godine okrenuti prema Rimu i proglasiti se ne "kraljem Albanije" nego "kraljem Albanaca" (286-287).

Stvaranje banovina 1929. godine, prema Malcolmu, imalo je za cilj brisanje administrativnih ili povijesnih granica naroda Kraljevine Jugoslavije. U tom smislu treba shvatiti dodjeljivanje teritorija Kosova Vardarskoj, Moravskoj i Zetskoj banovini. Cilj ovakve diobe bio je da se albansko stanovništvo na tim područjima svede na položaj nacionalnih manjina (283). Zorno govori o projektu Vase Čubrilovića o rješavanju pitanja Arnauta tako da se isele u Tursku (283-286). Šteta što Malcolm ništa ne kaže o sramnoj ulozi hodža koji su poistovjećivanjem islamske vjere s turskom nacijom, potkupljeni velikim svotama novaca od srpskih vlasti, pomagali u ostvarenju politike etničkog

čišćenja Kosova. Upravo onako kako je predlagao Vasa Čubrilović u navedenom projektu.⁷⁵

Autor također ne spominje borbu Katoličke crkve i njezinog klera i albanske katoličke inteligencije za očuvanje etno-geopolitičkog integriteta albanskog naroda. Vjerojatno o tome nije imao dovoljno materijala. Sve što je do sada pisano o ulozi tog klera, pisano je negativno kako na Kosovu tako i u Albaniji. Upravo zbog toga, uzimajući u obzir njegov moralni i intelektualni dignitet, učinio bi neopisivu uslugu povijesnoj znanosti da je barem usput nešto o tome, u kontekstu svoga djela, i napisao.

Razdoblje Drugog svjetskog rata obuhvaćeno je u 15. poglavlju pod naslovom *Okupirano Kosovo u Drugom svjetskom ratu: 1941.-1945.* (289-313). Malcolm je tu pokazao svu svoju sposobnost da na osnovi jedne suptilne analize dokumenata i događaja magistralnim potezima prikaže političko stanje na Kosovu tijekom tih pet godina. Stoga ću se ovdje zadržati samo na nekim segmentima koji su, po mojem mišljenju, značajni ne samo za Kosovo nego i za albanski narod.

Uredbama od listopada 1941. i veljače 1942. godine stanovnici koji su se nalazili pod talijanskom okupacijom priznavali su se državljanima Albanije (291). Tim činom se prvi put u povijesti većinski dio albanskog naroda našao u jedinstvenoj nacionalnoj državi, iako je to bila tvorevina fašističke Italije. Zahvaljujući toj tvorevini omogućeno je otvaranje škola na albanskom jeziku (318) koje su albanskom muslimanskom stanovništvu omogućile radanje i formiranje albanske nacionalne svijesti.

Autor s pravom zaključuje da se suradnja albanskog stanovništva na Kosovu s okupatorima nije zasnivala na ideološkoj osnovi, nego je bila posljedica nenardonog genocidnog srpskog režima na tom području od 1912. godine pa nadalje (295-296). Obično se govorilo da bi Albanci surađivali i s crnim vragom samo da bi se oslobodili tog srpskog režima! Pa i KPJ nije bila jaka na Kosovu. Od 239 članova Albanaca je bilo samo 25 (298, 300, 302).

Treba istaknuti činjenicu da su Malcomova promišljanja ovoga razdoblja, unatoč isprepletenosti kontradiktornih događaja na albanskoj političkoj sceni te unatoč ideologiziranom tumačenju albanske historiografije komunističkog razdoblja u Albaniji ili na Kosovu koja je bila, glede ovoga razdoblja, a i drugih, pod snažnim utjecajem historiografije u Albaniji, veoma značajna i korektna. Prije svega riječ je o nastanku i formiranju političkih pokreta i partija za vrijeme rata na albanskom području. Autor je sasvim u pravu kada kaže da su KP Albanije stvorili delegati KP Jugoslavije, Miladin Popović i Dušan Mugoša. Malcolm tu svoju konstataciju zasniva na riječima E. Hoxhe (E. Hodže), izrečenima u jednoj internoj diskusiji 1941. godine: "*Kada je stvorena partija, naše povjerenje u ova dva druga, Miladina i Dušana, je bilo veoma veliko, jer ja nisam imao iskustva niti sam imao jasne poglede u vezi s*

⁷⁵ Vasa Čubrilović, *Iseljavanje Arnauta*, u: Izvori velikosrpske agresije. Rasprave-dokumenti-Kartografski prikazi. Priredio Božo Čović. "August Cesarec", Zagreb, 1, 991, 113.

organizacijom ili politikom".⁷⁶ A o Kosovu partija je stalno šutjela, govoreći, prema riječima druga Miladina, *da se ovo pitanje ne tiče nas* (sc.komunista Albanaca, Z.M.) *nego je to pitanje Komunističke partije Jugoslavije(302.)*". Takvo je stajalište i shvatljivo kada se zna, kako kaže Ismail Kadare, da su glavni nositelji KP Albanije bili Vlasi.⁷⁷

Drugi politički pokret osnovan 1942. je bio Balli kombëtar - Balisti (Nacionalni front), a vođe pokreta bili su proengleski orijentirani (306), i anti-komunistički nastrojeni. Pokret je u albanskoj komunističkoj ideologiziranoj historiografiji bio reakcionaran, jer je navodno predstavljao interese velikih zemljoposjednika.

Međutim, N. Malcolm je u pravu kada kaže: "(...) njegov je politički program bio republikanski, antifeudalni i, općenito, program lijevog centra koji je izražavao poglede Fan Nolijevih pristalica kojega je A. Zogu 1924. godine svrgnuo sa vlasti."⁷⁸ *Zapravo osnovni njegov program je izražavao već tradicionalne aspiracije za ostvarenje nacionalne ideje Prizrenske lige iz 1878. godine, a to je stvaranje jedne države u kojoj će biti obuhvaćeni svi etnički albansofonski teritoriji*" (303). To je, zapravo, bio program predstavnika Nacionalnog preporoda koji je trebala Prizrenska liga svojim političkim djelovanjima ostvariti. Naravno da je ovaj program za KPJ bio neprihvatljiv pa je KPJ radio na tome kako bi zavadio oba ova albanska politička pokreta. To se i dogodilo poništavanjem sporazuma potpisanog između predstavnika KPA i Balista u Mukji u kolovozu 1943. godine, zahvaljujući intervenciji M. Popovića, sa zahtjevom: "*Vi se trebate boriti protiv fašizma a ne za neovisnost*", i tako je došlo do krvavog neprijateljstva između KPA i Balista (303-304).

Autor govori i o Drugoj prizrenskoj ligi koja je formirana na jednom velikom javnom mitingu u Prizrenu 1943. godine, a poticale su je njemačke okupacijske snage. Što se tiče nacionalnog političkog programa, on se nije razlikovao od programa Prve prizrenske lige, s time što je ova Druga bila i pronjemački orijentirana (304-306).

Da bi se suprotstavio politici Druge prizrenske lige KPJ, čiju je politiku i dalje provodio M. Popović, koristio se parolama "za samoodređenje" pa "sve

⁷⁶ Ova se konstatacija ne nalazi u "Memoarima" koje je kasnije napisao Enver Hoxha, a u kojima, naravno, "pro domo sua" ističe da mu je M. Popović rekao: "*Nije istina da je KPA osnovala KPJ, vi ste je sami osnovali.*" (E. Hoxha, *Kur lindi Partia. Kujtime, Tiranë, 1981.* - Kada je rođena partija. Sjećanja. Tirana, 1981., 131). Vidi još: VI. Dedijer, *Jugoslovensko-albanski odnosi (1939-1948)*, Beograd 1949.

⁷⁷ Ismail Kadare piše da je u Politbirou obično bila jedna četvrtina, a možda jedna trećina "glupih" ili Vlaha. A zamjenik E. Hodže poslije oslobođenja je bio zloglasni Koçi Xoxe (Koçi Dzodze) koji se je izjašnjavao za Bugarina. (Ismail Kadare, *Nga një dhjetor në tjetrin. Kronikë, këmbim letrash, persiatje* (Od prosinca do prosinca. Ljetopis, korespondencija, sjećanja), "Fayard" Paris 1991., 65

⁷⁸ U svrgavanju sa vlasti episkopa Fan Noli, a zna se da je bio predsjednik Demokratske vlade, vrlo brzo su se sporazumjele panislamska i panhelenska ideologija, organizirajući udarne jedinice i to u Grčkoj s Myfidom Libohovom i Kostaqom Kotom na čelu, a u Srbiji Ahmedom Zoguom. (v. P. Bartl, *Albanien von Mittelalter bis zur Gegenwart*, 205).

do otcjepljenja." Međutim, iz straha da takve parole ne dovedu do ujedinjenja Kosova s Albanijom, Tito ga je strogo ukorio (307). U duhu spomenutih parola na području sjeverne Albanije održava se od 31.XII.1943. do 2.I.1944. godine Bunjanska konferencija, slična AVNOJ-u. Od 49 delegata na toj konferenciji 42 bili su Albanci. Zaključci te Bunjanske konferencije bili su da se i Albancima dađe mogućnost i pravo "samoodlučivanja do odcjepljenja."

Naravno da se takvom odlukom "internacionalistički demokratski duh" KPJ nije mogao pomiriti (308). No unatoč tome Bunjanska rezolucija je ostala službena politika Pokrajinskog komiteta i nakon odlaska Njemaca.

Nakon izvrsne analize događaja, Malcolm jasno pokazuje da partizani nisu ratom oslobodili Kosovo nego su u nj ušli tek nakon što su Nijemci napustili gradove (309-311). Iznenadujuće je što autor nigdje ne spominje ulazak na Kosovo III. i V. albanske brigade-partizana, a kasnije i dvije divizije (V. i VI.) i njihovo sudjelovanje u borbama na tlu bivše Jugoslavije sve do južne Bosne.⁷⁹ Autor govori i o ustanku u Drenici 1945. na čelu sa Šabanom Polluzhom (Šaban Poluža) koji se suprotstavio odlasku na Srijemski front (312).

Završavajući ovo poglavlje, autor peticiju srpskih nacionalista iz 1985. godine, u kojoj se kaže da je između 1941. i 1948. godine iz Albanije u Kosovo došlo 260.000 Albanaca, svrstava u područje "čiste fantazije" (312-313).

U 16. poglavlju pod naslovom *Kosovo pod Titom: 1945.-1980.* (314-333) Malcolm, istina bez potrebne povijesne distance, barem što se tiče razdoblja krajem '60. godina pa nadalje, upozorava na činjenicu da je politika novog režima u odnosu na poboljšanje položaja Albanaca na Kosovu bila samo farsa. Zapravo, do Brijunskog plenuma 1966. godine može se slobodno reći da se ni u čemu nije razlikovala od one predratnih godina. A neke od mjera koje je Tito poduzeo radi poboljšanja položaja Albanaca na Kosovu bile su ili polovične ili čisti politički pragmatizam (314). Na pitanje kome treba pripasti Kosovo E. Kardelj je na sjednici CK KPJ rekao: "*Najbolje bi rješenje bilo da se ono sjedini s Albanijom. Ali pošto ne samo strani nego niti unutarnji faktor ne podržava ovo, onda je najbolje da ono ostane kao jedna cjelovita oblast unutar Srbije*" (315). Jer, ako bi se ono dodijelilo Makedoniji ili Crnoj Gori onda bi slavensko stanovništvo u tim republikama bilo u manjini. I tako je u Oblasnoj narodnoj skupštini donijeta rezolucija da se Kosmet (sc. Kosovo i Metohija, Z.M.) pripoji Srbiji, što se i dogodilo 3. IX. 1945. godine. Za to je glasovalo 142 zastupnika od kojih su samo 33 bili Albanci. No, autor ovaj pravni čin dovodi u sumnju. Naime, prema srpskim pravnim teoretičarima, aneksija se dogodila prije proglašenja Ustava Federativne Jugoslavije. Upravo zbog toga Kosovo pripada Srbiji, a tek onda Jugoslaviji. Albanski pravni teoretičari su tvrdili da je Kosovo dodijeljeno federalnoj Srbiji, čime se ono definira kao federativna jedinica Jugoslavije. U tom svojstvu Kosovo je funkcioniralo kao samosvojna politička jedinica (316).

⁷⁹ Histoire de l'Albanie - des origines à nos jours. Sous la direction de S. Pollo et A. Puto. Préfacé par Maurice BAUMONT de l'Institut. Éditions Horvath. Paris 1974., 288.

Zanimljivo je da autor ne spominje masakar u Baru, taj albanski Bleiburg, koji se odigrao 1. travnja 1945. godine, gdje je stradalo oko 4000 ljudi, a o čemu postoji i objavljeni arhivski materijal.⁸⁰

Da je E. Hoxha mrzio sjever Albanije, tj. Gege, a osobito katolički kler i katolike u cjelini, nema nikakve dvojbe. P. Bartl kaže da je to odraz njegova straha od većinskog dijela Gega nad Toskima.⁸¹ U tom duhu treba shvatiti zašto je E. Hoxha objeručke predao Kosovare, koji inače pripadaju Gegima, Titu. Ta se predaja vidi iz tajnog dokumenta s jedne izvanredne sjednice partijskog Plenuma, održane u prosincu 1946. godine, a na kojoj E. Hoxha postavlja jedno "retoričko" pitanje: "Da li je u našem interesu da mi tražimo Kosovo? To nije progresivna rabota da se učini. Ne. U ovoj situaciji, naprotiv, trebamo sve učiniti da osiguramo da Kosovari postanu braća s Jugoslavenima (sic!,Z.M.)". On je, potaknut od Moskve, koja je inzistirala da se Albanija sjedini s Jugoslavijom i Bugarskom u jednu "balkansku federaciju," zahtijevao da se među Albancima što više popularizira Jugoslavija (319-320).

Nakon IB-a situacija Albanaca na Kosovu se još više pogoršava. Počinje se ostvarivati politika V. Čubrilovića, tj. iseljavanje "turskih" Albanaca u Tursku, a Albanaca-katolika po Bosni i, osobito, u Hrvatsku, u čijim im se gradovima omogućava otvaranje zlatarskih radnji. Preokret nastaje tek Brijunskim plenumom 1966. godine i osobito Ustavom iz 1974. godine po kojem Pokrajine postaju konstitutivnim dijelom SFRJ (324).

A zašto Pokrajine nisu postale Republike postoje, prema Malcolmu, dva razloga. Prvi je teoretske prirode po kojem su za komunističko rukovodstvo, na Drugom zasjedanju AVNOJ-a 1943. godine Republike bile entiteti koji su predstavljali "naciju" odnosno "narod", za razliku od "nacionalnosti". A drugi

⁸⁰ AVIIB, K. 1411-1/5-8.IV. 1945, dr. Hakif Bajrami, Dokumenti NOB-a i socijalističke revolucije, Borbe na Kosovu 1945, u: Vjetar - Godišnjak. Arkivi i Kosovës - Arhiv Kosova, br. XVIII-XIX, Priština 1984, str.386-388. Da tragedija bude veća to su svi bili partizani koji su pošli od Prizrena preko Kukësa, Skadra do Baria. Usput, između Kukësa i Skadra mnogi su stradavali putem i od partizana E. Hodže. Zapravo to je bilo samo izvršenje preporuka koje je Vasa Čubrilović podnio vladi Demokratske Federativne Jugoslavije 3. studenoga 1944. godine u referatu pod naslovom: **Manjinski problem u Jugoslaviji**, u kojem, između ostaloga stoji: "Albanski problem može se najbolje rešiti u toku borbi, kao što je ova(...) Mi nikada nismo imali bolje uslove i priliku za rešenje pitanja manjina. Pored vojnih čišćenja u toku operacija treba primenjivati i druga sredstva: oduzeti im sva prava, izvesti pred ratni sud, upućivati ih u koncentracione logore, konfiskovati imovinu i primoravati ih da se iseljavaju(...) Možda nam se nikada više neće pružiti ovakva prilika da našu državu pretvorimo u čisto etničku zemlju(...) Ako ovaj problem ne rešimo sada, nikad nećemo uspjeti da ga kasnije rešavamo." (Podvukao, Z.M.) (cit. ap. Dr. Fehmi Rexhepi, "Teror i žrtve naroda Kosova 1941-1945," u: Dr. Zvonimir Šeparović-Dr. Eshref Ademaj, Kosovo žrtva. Studija i dokumentacija o stradanjima Albanaca na Kosovu. Viktimologija. Časopis za pitanja stradanja ljudi. God. 2. br. 1-2, Zagreb 1991., 55). Danak ovoj suludoj genocidnoj ideji Albanci s Kosova su još jednom platili, a za nadati se je i posljednji puta, i to od stupanja Slobodana Miloševića na političkoj sceni srpskoga naroda 1986. godine, a osobito od 24. ožujka do 10. lipnja 1999. godine.

⁸¹ P. Bartl, *Albanien von Mittelalter bis zur Gegenwart*..., 259.

je praktične prirode prema kojem su Albanci sa Kosova "narodnost", jer njihov narod državotvornog karaktera živi u državi Albaniji i zato Kosovo ne može biti Republika. Isto je i s Mađarima u Vojvodini. Ta je doktrina zapravo bila preuzeta od SSSR-a (327-328).

No, bez obzira na sve to Malcolm ističe da su, kako Kosovo tako i Vojvodina, dodijeljene Kraljevini Jugoslaviji, a ne bivšoj Kraljevini Srbiji (329-331), pa prema tome one pripadaju Jugoslaviji, a ne Srbiji. A što se tiče smanjivanja broja Srba na Kosovu, N. Malcolm tumači to činjenicom abortusa koji je u postocima, u odnosu na Europu, bio najveći u Srbiji, a ne zbog njihova "nasilnog" iseljavanja s Kosova. Jer Malcolm je ispravno primjetio da, statistički gledano, sve etničke grupe na Kosovu imaju relativno visok natalitet (332-333).

Posljednje, 17. poglavlje pod naslovom *Kosovo poslije Titove smrti: 1881.-1997.* (334-356) autor, dakako na osnovi literature i dnevnog tiska iznosi redosljedom događaje i svoja mišljenja o njima. Spominje razne parole koje su u demonstracijama izvikivali, ne samo Albanci demonstranati nego i Srbi i Crnogorci koji su izvrsno govorili albanski i infiltrirali su se u redovima albanskih masa (336). Iz izjva Mustafe Sefedinija, ondašnjeg ministra unutarnjih poslova Kosova, vidi se da je u sve to, uz druge strane službe, bila umiješana i služba unutarnjih poslova Srbije.⁸² Za razliku od Tihomira Vlaškalića, člana CK SK Srbije koji je smatrao da su te demonstracije na Kosovu 1981. godine odraz pogrešne ekonomske politike, ostali, a među njima i visoki albanski partijski i politički dužnosnici, optužili su demonstrante da su separatisti i šovenisti (336). Dapače visoke albanske političke i partijske strukture su te demonstracije opisale kao kontrarevolucionarne. A to je ondašnjoj vlasti i srpskom establishmentu dobro došlo, jer su u skladu s tim stajalištima mogli poduzeti drastične mjere. Ubrzo su "kompromitirane" albanske pokrajinske političke osobe bile prisiljene dati ostavke. To je 5. svibnja 1981. godine učinio i Mahmut Bakalli, predsjednik PK SK Kosova.⁸³ Autor s pravom ističe da je tada s famoznim sustavom diferencijacije počela neopisiva hajka na albansku inteligenciju, počevši od učitelja pa do sveučilišnih profesora (336). U provođenju te politike istakao se Azem Vllasi, iako se sada nastoji za te svoje aktivnosti iz onoga vremena opradavati.⁸⁴ Ipak je neosporno da se osnovne stvari skrivaju u detaljima!

⁸² Ylber Hysa, *Dualiteti i kanaleve (i)legale...* (Dvojstvo (i)legalnih kanala..., (Interview sa Mustafom Sefedinijem) u: *Koha*, Nr. 99, 13-20 Mars 1996 (Skopje), 9-12.

⁸³ 15 godine kasnije M. Bakalli daje drugi razlog svoje ostavke. Bez obzira što je onda bio primoran dati ostavku, on sada tvrdi da je to učinio, jer su ocjene o događajima bile antialbanske. (M. Bakalli, "*Vlerësimet qenë antishqiptare*" - Ocjene bijahu antialbanske", u: *Koha*, Nr.99, 13-20 Mars 1996 (Skopje), 8.

⁸⁴ Azem Vllasi, "*Pikëpamje. '81-shi shumëdimensional*" - Mišljenja. Mnogodimenzionalna '81", u: *Koha*, Nr. 102, 3-10 Prill 1996., 22-24. Naravno da, kako za M. Bakallia tako i za A. Vllasia, vrijedi poznata maksima da su politika i istina dva inkompatibilna pojma!

Treba istaknuti i autorovu tvrdnju koja se odnosi na tijesnu spregu između srpskih nacionalista, intelektualaca, vojske i SPC kada je riječ o pitanju Kosova. Osvrće se i na pojavu "Memoranduma" koji su sastavili i potpisali mnogi članovi SANU koji je definitivno objavljen 1989. godine i za koji tvrdi da se može smatrati originalnim manifestom politike "Velike Srbije" koju je Beograd provodio od 1990. godine (338-340).

Nakon anuliranja Kosovske autonomije 28. ožujka 1988. godine na sjednici na kojoj je bio i predsjednik SIV-a Ante Marković, Slobodan Milošević je svečano i pred cijelom svijetom, u nazočnosti vojske, inteligencije, naroda i SPC, na proslavi 600. obljetnice Kosovske bitke 28. lipnja 1989. godine na Gazimestnu, promovirao svoj nacionalistički program: da svi Srbi žive u jednoj državi. On je time, kaže autor, izazvao i ostale nacionalizme u bivšoj Jugoslaviji (344).

Zadržava se također i na proglašavanju rezolucije 7. srpnja 1990. od Albanaca-članova Pokrajinske skupštine, na platou pred vratima zgrade, jer im je ulaz u dvoranu bio zabranjen. Tom se rezolucijom Kosovo smatra jednakopravnim i neovisnim entitetom jugoslovenske federacije, a u Kačaniku se 7. rujna 1990. godine proglašava Zakon o "Republici Kosova", poznat kao Kačanički ustav (347). Autor zatim daje kratak opis nastanka političkog pokreta poznatog kao: Lidhja demokratike e Kosovës - Demokratski Savez Kosova -LDK/DSK koji je nastao 1989. godine, a koji se smatrao povijesnim kontinuitetom s Prizrenskom ligom iz 1878. godine. Ta se veza označava rječju "Lidhja" (Lil'ja), na albanskom Lidhja e Prizrenit (347). Osnovne smjernice politike Ibrahima Rugove koji je bio predsjednik LDK/DSK su bile: 1. da se spriječi nasilan revolt naroda; 2. da internacionalizira problem Kosova i 3. da sustavno negira legitimitet srpske vlasti na Kosovu. Prve dvije opcije su uspješno ostvarene, dok treća ipak nije. Autor tvrdi da su Velike sile i nadalje tretirale problem Kosova kao unutarnju stvar Srbije (348).

Autor se također zadržava i na fenomenu islamskog fundamentalizma na Kosovu koji su srpski političari, povjesničari i sociolozi isticali kao veliku opasnost slavenskom pravoslavlju. Zapravo su takvom stajalištu davali povoda razni tekstovi koji su bili objavljeni u dnevnom ili revijalnom tisku na albanskom jeziku u Prištini i Skoplju, pa i Zagrebu.⁸⁵ Međutim, autor tvrdi da za razliku od Muslimana u Bosni, gdje je islam odigrao značajnu ulogu u političkom buđenju Bošnjaka, na Kosovu se nije mogao razviti islamski fundamentalizam i to iz jednostavnog razloga što Kosovari nisu baš vjerski opterećeni. Ipak u uvodu svoje knjige, iako ističe da na Kosovu ne postoji nikakav islamski pokret među Albancima, autor priznaje da postoje određene

⁸⁵ Dr. Muhamet Piraku, "O islamizaciji stanovništva Kosova i susjednih područja. Uloga islama u integraciji albanske nacije", u: Dr. Zvonimir Šeparović-Dr. Eshref Ademaj. Kosovo žrtva. Studija i dokumentacija o stradanjima Albanaca na Kosovu. Viktimologija. Časopis za pitanja stradanja ljudi. God. 2. Br. 1-2, Zagreb 1991., 85-93.; Rreth përhapjes së islamit ndër shqiptarët (Përmbledhje punimesh) - O širenju Islama među Albancima (Zbornik radova), Skadar 1997, 25-35; 75-101, a osobito Avdi Berisha, Shtatzënia e një mashtrimi (Trudnoća jedne prevare), Prishtinë 1995.

tenzije između Albanaca katolika i muslimana. Međutim, one nisu toliko izražene da bi ugrozile dobre odnose između njih (XXVIII). U prilog tome autor spominje postojanje "Albanske demokratske partije", čiji su članovi muslimani, pa i sam tajnik te stranke (351). Naravno da je u jednoj frustriranoj sredini koja se bori za opstanak sve moguće, pa i postojanje takve stranke čije su članovi nekršćanskog uvjerenja! S obzirom na navedeni fenomen potrebna je dublja sociološka, a ne samo politička analiza. Autor ovome fenomenu i nije dao neku posebnu važnost. Istina je da postoji ta stranka. Ali njezin program u biti nema nikakve veze s programima istih stranaka u Zapadnoj Europi, pa čak nit vanjsko obilježje, a to je križ.⁸⁶ No, autor ipak u bilješci 35., str. 427. priznaje činjenicu da je islam u običnom životu prisutan i to osobito u ruralnim sredinama. Uostalom bilo bi neprirodno negirati prisutnost islama na Kosovu i zainteresiranost islamskog svijeta za sudbinu svoje subraće po vjeri.⁸⁷

Rapravlajući o slabljenju političkog autoriteta I. Rugove autor kaže da su tome pridonjeli završetak rata u Bosni i Daytonski sporazum kojim je konsolidiran politički položaj Slobodana Miloševića, smatrajući ga konstruktivnom snagom u regiji (353).⁸⁸ Ali na njegovo slabljenje utjecle su i političke neprilike u Albaniji.⁸⁹ Jer jedino je dr. Sali Berisha, moralno i politički, podupirao LDK/DSK i njegova predsjednika dr. I. Rugovu i jedino je njegova vlada priznala "Republiku Kosovo"(354). Međutim, izlaskom na scenu Oslobodilačke vojske Kosova (OVK) - Ushtria çlirimtare e Kosovës (Uštrija çlirimtare e Kosov's) - UČK, Rugova gubi potpuno svoj politički utjecaj. Jer, kako kaže Predsjednik kosovske vlade u egzilu, UČK/OVK nije priznavao ne samo vlast Rugove nego ni ostale albanske političke partije na Kosovu.⁹⁰ Šteta samo što se autor, kada već spominje UČK/OVK, nije potrudio dati u nekoliko riječi njezin profil, konkretno ideološku, socijalnu, političku i vojnu strukturu, iako je poznato da je ona heterogenog socijalnog, političkog i ideološkog sastava.⁹¹

⁸⁶ Dr. Engjell Sedaj, *Partia shqiptare demokristiane. Themelimi, organizimi, Statuti, Programi, opcioni politik...mbi shqiptarët.* "Iliria" Bonn 1991., 7.-95.

⁸⁷ To se jasno vidi iz konstatacije Adila Zulfikarpašića kada u razgovoru sa Slobodanom Miloševićem, između ostaloga kaže: "Treće o čemu sam s Miloševićem razgovarao bilo je pitanje Kosova. Rekao sam mu: "Morate znati da smo mi vjerski vrlo osjetljivi i suosjećamo s albanskim narodom. Inzistiramo da budu poštovana njihova prava." (Adil Zulfikarpašić-Vlado Gotovac-Miko Tripalo-Ivo Banac, *Okovana Bosna. Razgovor.* Bošnjački institut - Zürich, 1995., 108)

⁸⁸ O odnosu međunarodne zajednice prema Kosovu i ratu na Kosovu vidi: Jens Reuter, "Die internationale Gemeinschaft und der Krieg in Kosovo", u: *Südosteuropa. Zeitschrift für Gegenwartforschung.* 47. Jhg, 7-8/1998., 281-297.

⁸⁹ Michael Schmidt-Neke, *Regierungswechsel in Albanien: die Rückkehr der Krise.* u: *Südosteuropa.*, 47. Jhg., 10-11/1998., 516-535.

⁹⁰ Interview mit Bujar Bukoshi, u: *Südosteuropa.* 47. Jhg., 7-8./1998., 369.

⁹¹ O njezinom vojničkom, socijalnom, ideološkom i političkom ustrojstvu vidi opširnije: Stephan Lipsius, *Untergrundorganisationen im Kosovo. Ein Überblick.* u: *Südosteuropa.* 47. Jhg., 1-2/1998., 75-82.; Isti: *Kommunistische Parteien in Albanien und*

Zanimljivo je Malcolmovo mišljenje da kada je riječ o daljnjem odnosu Kosova prema Srbiji, da je Kosovo za Srbiju definitivno izgubljeno i to najprije s ljudskog, odnosno demografskog stajališta. Svjestan ove činjenice, nastavlja autor, Predsjednik SANU, Aleksandar Despić, 1996. godine predlaže da se na civiliziran način podijeli Kosovo (355). To je bila zapravo ideja Dobrice Ćosića koju predložio još 1968. godine, zbog čega je i bio izbačen iz SKJ.

Malcolm ovo svoje djelo završava veoma značajnom konstatacijom. Naime, prema srpskoj historiografiji ono što se dogodilo na Kosovu 1912. godine je bio čin oslobođenja od strane kolonijalne vladavine. Autor kaže da u tome ima istine. Međutim, po njemu, Srbi nikada neće shvatiti problem Kosova ako ne priznaju da je stanovništvo osvojenog teritorija 1912. godine prije svega bilo nesrpskog podrijetla i da je Srbija nametnula kolonijalnu vlast većinskom stanovništvu tijekom 85 godina. A od ove politike ponajmanje su imali koristi obični mjesni Srbi na Kosovu. Od nje su zapravo najveću korist imali Kosovari - Albanci (356).⁹²

Nakon što se pročita ovo djelo, nameće se pitanje koji je osnovni cilj ove knjige? Na to pitanje autor već u samom Uvodu odgovara kada kaže: "cilj ove knjige nije obrana ili negiranje nekog posebnog rješenja kosovske krize. Neka vrst autonomije koja bi se trebala dati Albancima svim stranim promatračima čini se opravdanim. Ali ima i drugih oblika (XXXII)."⁹³ Iz ove tvrdnje očito je da je knjiga ponajprije namijenjena europskim odnosno američkim čitateljima, i to u prvom redu diplomatima.

Kosovo - Vorbild Enver Hoxha?, u: Südosteuropa, 47. Jhg., 10-11/1998., 536-545.; Jens Reuter, Südosteuropa, 47. Jhg., 7-8/1998., 288-293

⁹² "(...) a Srbija će ostati bez Kosova (...) Srbima to neće biti lako, i morat će proći kroz proces psihološke prilagodbe(...) Srbima će biti teško jer nemaju jasnu predodžbu o tome gdje su granice njihove države.(Podvukao, Z.M.)" (Interview s N. Malcolmom, od: *Globus*, br. 388. 15. svibnja 1998.(Zagreb), 44.

⁹³ EZ je predviđao pet načina rješenja kosovske krize: 1. Statnje između autonomije koje je Kosovo imalo sve do 1989. i Republike. Po ovome Kosovo bi imalo svoje pravosudne organe i policiju, određene sektore privrede i trgovine, lokalnu upravu i lokalnu poreznu politiku. Na području kulture provincija bi bila neovisna, osobito kada je riječ o religiji, upotrebe jezika, sustavu obrazovanja i medije. O grbovima i državnim simbolima, kao i o zdravstvu, odlučili bi sami; 2. Model Južnog Tirola; 3. Varijanta švedske manjine na finskom otoku Åland; 4. Model Ustava Tatarstana. Ova zemlja ima svoj vlastiti Ustav kojim se država definira kao neovisna. Međutim, on je čvrsto povezan jednim ugovorom s Rusijom. Njime Rusija vodi vanjskopolitiku i odlučuje o iskorišćavanju prirodnih bogatstava; i 5. model koji je preporučivao SAD, a to je "tihi protektorat." To je "Mostar-varijanta." Kosovo bi tijekom tri godine bilo pod međunarodnim nadzorom kako bi se stvorili povoljni uvjeti za konačno rješenje kosovske krize.(v. Jens Reuter, *Südosteuropa*, 47. Jhg., 7-8./1998., 295.-296.) Čini se da je ipak prevladalo mišljenje SAD, s nametnutim strateškim mirom nakon NATO bombardiranja Kosova i Srbije od 24. ožujka do 10. lipnja 1999. godine. No, da li je time riješeno albansko pitanje?!

Ova će knjiga dobro doći i srpskim i albanskim povjesničarima. Ako ništa drugo, ona daje novo gledište ne samo na prošlost nego i na sadašnjost Kosova

Vjerojatno će je mnogi negativno ocijeniti, kao i knjigu *Bosna. Kratka povijest*. Unatoč tomu ipak će se suočiti s činjenicom da mistificiranje i mitologiziranje prošlosti ne rješava povijesne, a ni političke probleme. Zapravo ono prouzročuje ratove, kako s pravom tvrdi Johannes Burkhardt.⁹⁴ A to se i dogodilo od 28. lipnja 1991. do 10. lipnja, 1999. godine na području bivše Jugoslavije! Vjerujem da i albanski povjesničari neće biti sasvim zadovoljni određenim autorovim tvrdnjama. Naime, autorova konstatacija "da se jedna stara povijest ne može koristiti u današnjoj politici" (40) neprihvatljiva je za sve one povjesničare koji polaze od romantičarskog promišljanja povijesti. Naime, i njihove pretpostavke o "najstarijem" narodu na Balkanu, o "neprekidnom kontinuitetu življenja na prostorima na kojima danas žive", a koje ni strani osvajači nisu bili u stanju poremetiti za nacionalistički neopterećene znanstvenike su samo mit i ništa drugo. Ovaj je "povijesni mit u Albanaca", kaže Peter Bartl, nastao na osnovi djela albanskih romantičara XIX. st., kao Angela Mascia,⁹⁵ Pashka Vasa (Paška Vasa),⁹⁶ koji tvrdi da su Iliri, Epiročani, Makedonci bili Pelazgi, preci Albanaca i da se sva područja na kojima obitavaju Albanci trebaju ujediniti u jedan jedini vilajet. O tome piše i Sami Frashëri (Sami Frš'ri), koji je pripadao bektasizmu i koji poistovjećuje vjeru (sc. islam, Z.M.) s nacijom, u svome već spomenutom djelu.⁹⁷ U tom djelu kaže da su Albanci bili nastanjeni ne samo na Balkanu nego i u Maloj Aziji i Italiji. Heleni i Makedonci, Aleksandar Veliki i njegov otac, Filip II. su bili Albanci. S. Frashëri, kao i Pashko Vasa, iako je ovaj posljednji bio katolik, ali i upravitelj Libanona, tvrdi da je osmanska vlast za Albance bila pozitivna, jer je ona omogućavala povijesni kontinuitet. Međutim, P. Bartl tvrdi da je nastanak ovog albanskog mita bio u funkciji austro-ugarskih interesa. Dapače P. Bartl je ustanovio da je ovo djelo S. Frashëria običan plagijat i da nije njegovo. To je i S. Frashëri svoje vrijeme priznao. No još značajnija konstatacija P. Bartla kada kaže da je cijela mlada albanska historiografija zasnovana na pretpostavkama iz doba nacionalnog preporoda (alb. Rilindja kombëtare).⁹⁸

Hoće li ovo djelo N. Malcolma biti, ako ne putokaz, a ono poticaj da se srpska i albanska historiografija u prikazivanju prošlosti oslobodi romantičar-

⁹⁴ ap. Milan Kosanović, *Compte rendu du colloque: Mythes, symboles, rituels. Le pouvoir historique des "signes" en Europe du Sud-Est aux XIX et XXème siècles*, u: *Balkanologie* II./1. (1998.), 122.

⁹⁵ A. Masci, *Discorso sull'origine, costumi, e stato attuale della nazione Albanese*, Napoli 1807.

⁹⁶ Vassa Efendi, *E vërtet mbi Shqipërinë dhe shqiptarët- studim hitorik* (Istina o Albaniji i o Albancima-povijesna studija). Përkthim dhe komentim prej Mehdi Frashërit (Preveo sa francukog u komentirao Mehdi Fraš'ri), Tiranë 1935.

⁹⁷ Vidi bilj. 24.

⁹⁸ P. Bartl, *Albanien...*, 102.; Isti: ap. M. Kosanović, u: *Balkanologie*. II/1(1998), 123-124.

skih mitova, tek treba vidjeti. Kaže se da ako prošlost nije prozirna budućnost nije razumljiva. A prozirna će prošlost biti ako se, pri njezinom tumačenju, oslobodi mitova. To vrijedi za sve balkanske historiografije.

Neovisno o tomu ovo je djelo značajno ne samo za albanologiju nego i za balkanologiju uopće. Upravo sam zbog toga i odlučio na ovakav način raspravljati o njemu. A moja stajališta različita od autorovih nisu imala za cilj umanjivanje vrijednosti samoga djela, nego upravo suprotno.

S U M M A R Y

ON NOEL MALCOLM'S BOOK KOSOVO. A SHORT HISTORY, MACMILLAN, LONDON 1988, 492 PAGES

The author approaches Malcolm's book analytically and synthetically. The strength of Malcolm's book lies in the fact that it is not burdened with controversies of the Balkan historiography and chauvinistic mentality. Malcolm succeeded in demystifying the Kosovo battle (1389) and the "Great Migration of Serbs" (1689), the themes that Serbian historiography is burdened with. Malcolm's book successfully exposes the causes of Balkan war, especially of the last one (1991-1999), as a consequence of Serbian hegemonistic ideology and policy. Malcolm's book will help both Serbian and Albanian historians to abandon a romantic approach in writing their histories.

However, author could not agree with some of Malcolm's conclusions, such as assumed lack of oppressive measures of the Ottomans over local population in Kosovo or the argument that there is no Muslim fundamentalism among Albanians because they have an Albanian Christian Democratic Party. Likewise, Malcolm seems to accept the idea that there was a process of "Albanisation" of Serbs in Kosovo based on the names of certain number of Albanian population, while at the same time denies that there was an identical process in the opposite direction. The reason for this confusion probably lies in the fact that Malcolm overlooks that it is a question of "albanisation" of Vlachs and not of Serbs.

In spite of these shortcomings, the autor highly recommends the book.